

Fakulta humanitních studií
Univerzita Karlova
Praha

Zpracoval: Ivan Bartoš
UČO: 8931

Bakalářská práce na téma:

Mezigenerační transmise Pierra Bourdieuho v porevolučním vývoji vysokého školství České republiky

V Praze dne 16. února 2007.

Podpis:

Rád bych tímto poděkoval vedoucímu práce, panu Ing. Prudkému, Ph.D., za odborný dozor při jejím vzniku.

Obsah

1. Úvod

2. Výchozí předpoklady zpracování empirického výzkumu

- 2. 1. Historický rámec teorie sociální transmise
- 2. 2. Intergenerační kontinuita a sociální mobilita
- 2. 3. Třídní analýza Pierra Bourdieua
 - 2. 3. 1. Metodika výzkumu a analytické nástroje
 - 2. 3. 1. 1. Měření sociální mobility
 - 2. 3. 1. 2. Měření mezigenerační kontinuity
 - 2. 3. 1. 3. Měření kulturního kapitálu
 - 2. 3. 1. 4. Měření sociálního kapitálu
 - 2. 3. 1. 5. Měření ekonomického kapitálu

3. Přístup ke vzdělání v ČR před a po roce 1989

- 3. 1. Historické souvislosti
- 3. 2. Konkrétní sociologické analýzy
 - 3. 2. 1. Novodobá zjištění a výzkumy
- 3. 3. Rozhodující zákony o vysokém školství

4. Použitá data, metoda výzkumu, stanovení hypotézy a selektoru

- 4. 1. Analytická data
- 4. 2. Hypotéza H₁
- 4. 3. Metodika výzkumu a definice selektoru

5. Ověřování hypotézy H₁ v jednotlivých zkoumaných letech

- 5. 1. Rok 1995
 - 5. 1. 1. Frekvenční analýza
 - 5. 1. 2. Korelační analýza
 - 5. 1. 3. Analýza zjištěných vztahů pomocí umělých znaků
- 5. 2. Rok 1998
 - 5. 2. 1. Frekvenční analýza
 - 5. 2. 2. Korelační analýza
 - 5. 2. 3. Analýza zjištěných vztahů pomocí umělých znaků
- 5. 3. Rok 2002
 - 5. 3. 1. Frekvenční analýza
 - 5. 3. 2. Korelační analýza

5. 3. 3. Analýza zjištěných vztahů pomocí umělých znaků

5. 4. Rok 2005

5. 4. 1. Frekvenční analýza

5. 4. 2. Korelační analýza

5. 4. 3. Analýza zjištěných vztahů pomocí umělých znaků

6. Výsledná analýza zjištěných hodnot a závěrečné shrnutí

6. 1. Vývoj oborových preferencí žadatelů o VŠ vzdělání

6. 2. Různé úrovně vzdělání

6. 2. 1. Hlubší analýza zjištěných vazeb

6. 2. 2. Zděděná povolání

6. 3. Výsledná verifikace hypotézy H1

7. Závěr

1. Úvod

V postindustriálním světě 21. století ovládaném technologickými a vědeckými vynálezy, které stále více propojují lidské společenství v jediný všeobsáhlý informační celek, je zajisté rozhodujícím faktorem lidské úspěšnosti schopnost flexibilně a efektivně získávat, uchovávat a využívat aktuálních informací. Jak naznačují novodobé výzkumy, tato vlastnost jedince však není zcela subjektivní záležitostí, nýbrž bývá formována celou řadou rozhodujících determinantů. Tyto významné momenty jsou pak výsledkem společensky ustálených procesů, propletených sítěmi zinstitutionalizovaných vztahů. Již v roce 1927 si ruský emigrant P. A. Sorokin (Katrňák, 2005) uvědomil, že třídní postavení jedince má tendenci přetrvávat v čase. Poprvé použil pro tento fakt termín *sociální mobilita* a stanovil krátkou definici. K empirickému sledování vývojových trendů v této oblasti se přikročilo až po druhé světové válce. Až v šedesátých letech minulého století se však objevily nové přístupy při odhalování faktorů, které proces sociální mobility ovlivňují. Autoři Schultz a Becker v roce 1964 zavedli pojem *lidský kapitál* k tomu, aby mohl být ekonomy využíván jako nástroj k účinnému měření schopností pracovníků (Field, 2003). O pár let později se tomuto tématu začal věnovat Pierre Bourdieu, když prováděl rozsáhlý výzkum struktury studentů francouzských vysokých škol. Všiml si přímých vazeb mezi úrovní vzdělání rodiče a mírou příležitostí distribuovaných ve společnosti. V roce 1984 pak vydává zásadní konceptuální vymezení vývoje současných post-industriálních společností, které je někdy nazýváno jako novodobá *Teorie kulturní reprodukce* (Bourdieu, 1986). Hypotéza je zajímavá o to více, že její platnost neztratila ani po více než 20 letech na účinnosti.

Tato práce si klade za cíl především ověřit tezi Pierra Bourdieuho, týkající se mezigeneračního přenosu socioekonomických a kulturních hodnot ve výše vzdělaných vrstvách společnosti na území České republiky v její nové demokratické éře.

2. Výchozí předpoklady zpracování empirického výzkumu

Oborové zaměření Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy nabízí širokou škálu vědních disciplín, se kterými je v průběhu prvního semestru student seznámen. Jelikož mne nejvíce zaujala sociologie, rozhodl jsem se dále prohlubovat své znalosti právě v tomto oboru. Velkou inspirací mi byly kurzy sociologického semináře Ing. Prudkého. Jelikož on sám vede výzkum hodnotových orientací studentů vysokých škol v celé ČR, bylo možné seznámit se velmi podrobně se způsoby a metodami, které se při zpracovávání obdobných aktivit využívají, stejně tak jako s operativním využitím softwaru SPSS. Důležitým faktorem byly také teoretické výklady Jana Sokola, Miroslava Petruska nebo Karla Müllera, díky nimž mohl být utvořen celkový konceptuální přístup ke zkoumanému problému. Jejich zásluhou bylo zejména seznámení s hlavními světovými představiteli tohoto tématu a relevantními zdroji literatury. V následujícím oddílu se pokusím chronologicky seřadit důležité momenty vývoje konceptu.

2. 1. Historický rámec teorie sociální transmise

Nepochybným důvodem analýzy mezigeneračního přenosu byly snahy vyzkoumat a poté objektivně posoudit příčiny nerovné distribuce šancí členům společnosti. Počátky lze vysledovat již u prvních sociologů, kteří se zabývali strukturními vzorci společnosti a jejich explanací. Důsledné šetření určujících faktorů, působících při získávání různého společenského statutu jedince, se však objevilo až v první polovině dvacátého století. V roce 1927 se problému chopil Pitirim A. Sorokin a poprvé konceptuálně vymezil jeho teoretický rámec (Sorokin, 1927). Ve svých úvahách se zabýval společenskými rozdíly vyplývajícími z třídního postavení jednotlivce. Dospěl k závěru, že tato forma sociální determinace má navíc schopnost přetrvávat v čase. Aby prokázal své teze, zavedl pojem *sociální mobilita*, který definoval jako transmisi jedinců, sociálních objektů nebo hodnot z jedné sociální pozice do jiné. Dále jej rozčlenil na horizontální sociální mobilitu, tedy přenos v rámci jedné úrovně a vertikální sociální mobilitu označující přenos z jedné úrovně do jiné. Podle typu společenského členění, tedy podle kritérií, jimiž odlišujeme jedince ve společnosti, pak hovoříme o zaměstnaneckém, třídním, příjmovém, politickém, vzdělanostním, etnickém nebo regionálním vzestupu či sestupu. Společenský

vzestup a sestup se může odehrávat na individuální nebo kolektivní rovině. Individuální sestup nebo vzestup představuje přesun příslušníka určité skupiny do jiné. Kolektivní sestup nebo vzestup je pak přesun celé sociální skupiny v rámci třídního vymezení. Vysoká míra stratifikace však neznamená nutnost sociální mobility. Stav, kdy neexistuje sociální mobilita ve společnosti dokládá uzavřenost jednotlivých společenských vrstev. Sociální postavení jednotlivců je předáváno z generace na generaci a mezi jednotlivými třídami nefungují žádné *mobilitní kanály*. Třídní zařazení probíhá na základě rodinného původu, zděděného majetku, či na základě známostí a osobních kontaktů. Takto fungující třídní struktura se nazývá rigidní, uzavřená, nepropustná. Naopak vysoká sociální mobilita znamená *sociální cirkulaci*, kdy se příslušníci společenských tříd ve stratifikačním rámci mění. Sociální vazby se zde vyskytují napříč třídní strukturou, ale již nedosahují takové intenzity. Společenské postavení je připisováno za výkon, úsilí či osobní zásluhy. Tato forma třídní struktury je označována jako otevřená. Tzv. *totalitní mobilita* je případ, kdy mezi jednotlivými členy společnosti neexistují žádné hranice či omezení. Všichni mají stejné mobilitní šance. Tento Sorokinův teoretický koncept byl nadále rozvíjen dalšími badateli.

Sorokinovo teoretické uchopení mezigenerační transmise přitáhlo k problému pozornost několika generací výzkumníků. Lze je chronologicky seřadit do čtyř skupin podle časového období, ve kterém působili a podle analytických nástrojů, které při výzkumu používali (Katrňák, 2005). První skupina působila na přelomu padesátých a šedesátých let a souvisí s ustavením Výzkumného výboru pro sociální stratifikaci a mobilitu 28.¹ K měření používají jednoduchých statistických metod. Hlavními představiteli jsou Lipset a Zetterberg. Druhá skupina zasahuje do přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Jejich ústředním tématem byl vliv vzdělání při získávání zaměstnání. V tomto období působí autoři Blau a Duncan. Třetí společenství badatelů v sedmdesátých a osmdesátých letech představují Featherman, Jones a Houser. Zaměřovali se na zjišťování příčin konstantní sociální mobility v industrializovaných zemích. Čtvrté období začíná v osmdesátých letech a trvá dodnes. Hlavním úsilím většiny výzkumníků je zodpovědět otázku, jakým způsobem a do jaké míry sociální uspořádání a sociální kontext ovlivňuje podobu a výsledky stratifikačního procesu. K této problematice v rámci intergenerační

¹ V originále Research Committee for Social Stratification and Mobility 28.

transmise konceptuálně nejvíce přispěli Bourideu a Goldthorpe. Oba autoři tvrdí, že sociální mobilitu zároveň podmiňuje prostředí jednotlivce, tj. socioekonomické a kulturní faktory. Tento nový analytický pohled odhalil poměrně silnou závislost mezi vzděláním rodičů a jejich potomků. Objevují se také snahy mezinárodní komparace, která navíc zaručovala konkrétnější měření úrovně sociální mobility. Tedy zda je sociální mobilita určována kupříkladu ekonomickými, sociálními nebo kulturními faktory.

2. 2. Intergenerační kontinuita a sociální mobilita

Zatímco teorie sociální mobility poukazuje na změny uvnitř třídního členění, pojem intergenerační kontinuita, někdy také transmise, se zaměřuje na reprodukci určitého společenského postavení z jedné generace na druhou. Je-li míra sociální mobility vysoká, poukazuje to na nízkou třídní reprodukci. Stejně jako v případě sociální mobility, i zde existuje obecná shoda, že primárním faktorem determinujícím třídní postavení jedince je vzdělávací systém. Existují dvě skupiny sociologů (Katrňák, 2005), kteří se liší v názoru, zda vzdělávací systém oslabuje, či naopak umocňuje sociální faktory spojené s původem jednotlivce, čím se buď aktivně nebo pasivně podílí na třídní reprodukci. První skupina zdůrazňuje přetrvávání třídních rozdílů v čase, přenášející se z jedné generace na druhou, druhá skupina autorů zdůrazňuje kulturní aspekt, podmiňující přetrvávání třídních rozdílů. Oba přístupy spojuje Pierre Bourdieu (1989).

2. 3. Třídní analýza Pierra Bourdieua

Významný francouzský sociolog Pierre Bourdieu se zabýval problematikou přetrvávání sociálních tříd (společenské třídy v marxistickém pojetí) a dalšími pevně usazenými formami nerovnosti od 80.let dvacátého století. Jeho analýzy různorodých základů společenského uspořádání daly za vznik novým druhům kapitálu, které se měly podílet na třídní reprodukci. Ve své první studii ze 60. let o rozvoji strukturované množiny hodnot a myšlení alžírských rodinných kohort (Field, 2003) zdůraznil vliv *kulturního kapitálu* jako významného faktoru intergenerační transmise. Kulturní kapitál je kumulován rodinnými poměry a školní výukou a do jisté míry může nezávisle spravovat peněžní majetek, nebo dokonce nahradit finance samotné jako

součástí individuální nebo skupinové strategie při usilování o moc a společenskou prestiž. Přenos kulturního kapitálu probíhá v období socializace, kdy především potomci z vyšších vrstev společnosti získávají mnohem pestřejší lingvistické schopnosti, kulturní a odborné znalosti. Bourdieu kulturní kapitál člení na:

- vtělený (soubor dovedností a schopností, jež si jedinec osvojuje v průběhu socializace; stává se součástí habitusu)
- objektivní (knihy, umělecké předměty, nástroje vědeckého zkoumání v osobní držbě)
- institucionalizovaný (doklady o vzdělání).

V roce 1984 publikoval významnou empirickou studii o francouzském vysokém školství (Field, 2003), ve které se poprvé objevil pojem *sociální kapitál* jako nástroj k obhájení pozic jeho vlastníků. Sociální kapitál definuje jako sumu zdrojů, skutečných či domnělých, fungující jako individuální nebo skupinová přednost v podobě trvalých sítí víceméně institucionalizovaných vztahů (Bourdieu, 1986). Aby podpořil svůj pohled na sociální kapitál jako produkt naakumulované práce, zdůraznil Bourdieu, že na vztazích se musí pracovat. Z počátku použil koncept kulturního kapitálu, aby vysvětlil nerovnost akademického úspěchu dětí z rozdílných sociálních tříd a z rozdílných skupin v rámci jednotlivých sociálních tříd. Bourdieu se zajímal především o způsob, jakým jsou rozlišeny různé typy kapitálu, jaká je jejich *sekundární diferenciac*e a jak se mohou navzájem ovlivňovat.

Pierre Bourdieu se současně přiklání ke dvěma názorům. Za první, že jedinci jsou vzdělávacím systémem selektováni na základě třídního původu a za druhé, že jedinci si sami volí vzdělávací dráhu podle tzv. *teorie racionální volby*, kterou později definoval Goldthorpe (Field, 2003). Výše jednotlivých druhů kapitálu a specifická omezení vycházejí z třídní pozice, ale následné využití těchto prostředků však spočívá jen na vůli jednotlivce. Bourdieu zdůrazňuje, že vzdělávací systém vytváří nerovnosti, které souvisejí se sociálním původem. Děti z vyšších společenských tříd jsou školami hodnoceny pozitivně, čímž je jim umožněno další studium a tím i dosažení stejného, popř. vyššího společenského postavení ve vztahu k rodičům. Naopak děti z nižších vrstev společnosti se ve škole ztotožňují se schopnostmi svých rodičů, které je následně směřují do stejné společenské vrstvy.

John H. Goldthorpe se domnívá, že příslušnost k různým vrstvám společnosti představuje zároveň různý stupeň zdrojů a možností, který mají jeho členové k dispozici (Katrňák, 2005). Dále se domnívá, že primární mobilitní orientací je přenos aktuálního třídního zařazení z jedné generace na druhou, to znamená vyhnutí se sestupné sociální mobilitě. Důvodem takového jednání hůře situovaných tříd jsou rizika vyplývající z přesunu do vyšší společenské vrstvy, kterého může být v těchto případech dosaženo především získáním vyššího vzdělání. S růstem investic do vzdělání potomka roste zároveň i riziko neúspěchu při jeho dosažení, neboť je možné, že dítě školu nedokončí a tím ztratí i současnou třídní pozici svých rodičů.

2. 3. 1. Metodika výzkumu a analytické nástroje

Během více než 70letého vývoje hledání příčin a významných faktorů, které způsobují mezigenerační kontinuitu třídních rozdílů, bylo vyvinuto několik přístupů, metod a způsobů, jak co nejefektivněji zjistit úroveň rozhodujících charakteristik. Jednotlivé ukazatele mohou být rozlišeny podle předmětného pole, jímž se zabývají. V následujícím oddíle se zmíníme o základních metodologických formách měření sociální mobility, intergenerační kontinuity, kulturního, sociálního a ekonomického kapitálu.

2. 3. 1. 1. Měření sociální mobility

Jak již bylo řečeno, sociální mobilitu definoval P.A. Sorokin jako pohyb jedinců a skupin z jednoho socioekonomického postavení do druhého. Dále rozlišoval mezi horizontální (někdy také *laterální*, tj. přesuny do jiných čtvrtí, měst či oblastí) a vertikální (přesun z jedné společenské vrstvy do druhé) sociální mobilitou. V měření sociální mobility jsou nejrozšířenější dva přístupy (Katrňák, 2005): první je založen na konstrukci mobilitních tabulek a předpokládá existenci sociálních tříd. Důvodem je názor, že z hlediska životních šancí a zdrojů mohou být jednotlivci rozděleni do určitých společenských vrstev se stejnými možnostmi. Nejdříve jsou kvantitativními výzkumy zjišťovány zaměstnanecké pozice otce a syna v rámci jednotlivých sociálních tříd. Následné tabulkování sumarizovaných zjištění vykazuje vzestupnou či sestupnou sociální mobilitu. Druhotná analýza dat nabízí zároveň aktuální stratifikační model společnosti. Jiná skupina badatelů zakládá svá měření na

regresních modelech, jež se snaží vysledovat přímou souvislost mezi sociální pozicí a aktivním přístupem ke společnosti. Zkráceně řečeno, dotazníky mapují velikost příjmů, stupeň vzdělání či pozici v zaměstnanecké hierarchii.

2. 3. 1. 2. Měření mezigenerační kontinuity

Mobilita intragenerační zobrazuje především profesní růst jedince a mobilita intergenerační zaznamenává posuny v pozicích mezi generacemi. V případě mezigenerační transmise je mobilitní tabulka² kombinací třídního postavení otce, popř. rodičů, s třídním postavením syna, popř. dětí (Katrňák, 2005). Intragenerační přesun lze vysledovat podrobným zmapováním socioekonomické dráhy jedince.

2. 3. 1. 3. Měření kulturního kapitálu

Při měření sociální mobility a intergeneračního přenosu mohou být dále využity ukazatele Pierra Bourdieua. Zjišťování úrovně vzdělání je přímým odrazem kulturního kapitálu společnosti. Bourdieu viděl rodinu jako nutnou podmínku při shromažďování a následném přenosu ekonomických, kulturních či symbolických výsad (Bourdieu, 1998). Na základě těchto intergeneračních transmisí, a právě proto, si také uchovává svou jednotu. Jde o místo existující především díky přenosu specifických množin atributů. Velice zřetelné je to na příkladu předávání rodinného jména, které Bourdieu považuje za prvořadý prvek dědičného symbolického kapitálu. Vedle symbolického kapitálu je rodina propojena také ekonomickým a sociálním kapitálem, který slouží především jako nástroj pro úspěšné obhospodařování společného kapitálu vlastněného rodinnými příslušníky. Reprodukci kulturního kapitálu zajišťuje vztah mezi strategií rodiny a specifickou logikou instituce vzdělání. Jak již bylo řečeno, rodiny mají tendenci trvat ve své specifické formě se všemi svými mocemi a výsadami, což je podstata *reprodukční strategie* (Bourdieu, 1998). Rodiny investují do vzdělání tím víc, čím větší je jejich kulturní kapitál a zároveň čím menší efektivnost vykazují jiné reprodukční strategie (př. dědičné). Tento model vysvětluje, proč neprivilegované rodiny mají stále větší zájem o vzdělání. K udržení nerovností přispívá také vzdělávací systém, který selektuje žáky na základě míry kulturního

² Viz. oddíl 2.2.1.1.

kapitálu. Kulturním kapitálem se míní jazyková dovednost, obecné kulturní povědomí a celková úroveň vzdělání.³

Aby byla zjištěna míra kulturního kapitálu, vypracovali sociologové specifické druhy dotazů, které se snaží zmapovat jeho celkovou hodnotu. Jedná se o uzavřené dotazy (jsou nabídnuty konkrétní možné odpovědi, z nichž mají být vybrány pouze ty, jež charakterizují situaci respondenta) strukturované především ve vztahu k definici kulturního kapitálu. Druhou možností je ověřování obecných předpokladů, kupříkladu vlastnictví různých forem v rámci rodinného kruhu. Z dat Centra pro výzkum vysokých škol lze odhadnout velikost kulturního kapitálu právě tímto způsobem, tj. např. jaké bylo nejvyšší dosažené vzdělání otce / matky respondenta.

2. 3. 1. 4. Měření sociálního kapitálu

Pierre Bourdieu pojem vymezuje jako „množinu aktuálních nebo potenciálních zdrojů, která vychází z vlastnictví trvalé sítě více či méně institucionalizovaných vztahů a známostí.“ Jinými slovy z členství ve skupině, které vybavuje každého člena kolektivně vlastněným kapitálem, tedy různými oprávněními (Bourdieu, 1986). Jeho pojetí sociálního kapitálu mělo sloužit za účelem studia reprodukce sociálních tříd a zajímal ho přitom proces vzájemné konverze různých forem kapitálu. O následný teoretický rozvoj pojmu se zasloužili další autoři, např. James Coleman a Robert Putnam (Field, 2001). Jejich koncepce se však liší podle předmětného zaměření, jímž se zabývají. Bourdieho sociální kapitál je čistě individuální nástroj vytvořený k vysvětlení mezigenerační transmise při vzdělávání. Naopak Putnam se zabýval sociálním kapitálem jako kolektivním činitelem. Coleman pak stojí na pomezí obou autorů. Koncept individuálního sociálního kapitálu se uplatňuje především ve výzkumech přístupu ke vzdělání a mobilizace zdrojů v rámci sociálních sítí (Sedláčková, Šafr, 2005). Putnam definoval tzv. *stinnou stránku* sociálního kapitálu (Field, 2003), která potlačuje individuální a kolektivní rozvoj. Pojem zahrnuje uzavřené okruhy mezilidských vztahů, korupci, mafii, ale také rigidní hodnotové postoje v podobě předsudků. Indikátorů sociálního kapitálu existuje velké množství a primárně se člení na dvě základní skupiny podle toho, zkoumají-li se postoje, tedy důvěra, hodnocení kvality sociálního života atd., nebo míra společenské angažovanosti, jako jsou např.

³ Viz. oddíl 2.2.

členství v různých organizacích. Nejjednodušším ukazatelem individuálního interakčního sociálního kapitálu je index ISC, který zjišťuje (Sedláčková, Šafr, 2005):

- společenské návštěvy přátel nebo sousedů
- telefonování s přáteli nebo sousedy
- společenské návštěvy příbuzných
- telefonování s příbuznými nežijícími ve společné domácnosti
- účasti na církevních obřadech
- návštěvy společenských událostí
- návštěvy restaurací.

Jinou metodou měření individuálního sociálního kapitálu představují tzv. generátory jmen a pozic. Respondent je požádán, aby jmenoval své osobní kontakty ve třech sférách:

- rolových vztahů (bydliště, práce),
- obsahových oblastech (pracovní a domácí záležitosti)
- soukromí (důvěra, intimita).

Míra sociálního kapitálu je pak odvozena z rozdílnosti kontaktů a rozsahu jejich zdrojů (vzdělání, profese) i jiných vlastností (rasa, pohlaví, věk).

Data Centra pro studium vysokých škol po stavu sociálního kapitálu příliš nepátrají. Je to dáno komplexitou a vysokou náročností měření. Nicméně je však možné nepřímo vysledovat jistou míru sociálního kapitálu z dotazu zjišťujícího současnou profesi matky a otce. Ve spojitosti s pozicí odborníka lze totiž předvídat také existenci důležitých konexí, které mohou působit přímo či nepřímo na způsob dosahování cílů jejich vlastníka.

2. 3. 1. 5. Měření ekonomického kapitálu

Ekonomický kapitál je jedním ze základních faktorů společenského uspořádání. Od prvopočátku lidského společenství se jednotlivé sociální vrstvy vymezovaly na základě majetkových zdrojů, které měly k dispozici. Měření ekonomického kapitálu je v porovnání se sociálním či kulturním kapitálem mnohem snazší a zároveň lépe

prokazatelnější. Převážná většina výzkumů zjišťuje pravděpodobnou finanční situaci uzavřenými dotazy na výši příjmu, v nichž respondent vybírá z uvedených možností. Aby byl získán komplexnější obraz sociálního pozadí aktéra, může být charakteristika rozšířena o další členy rodiny, případně o výčet nemovitostí a fyzického majetku, který drží v osobním vlastnictví. Ekonomický kapitál tedy z pravidla zahrnuje movitý a nemovitý majetek, celkové příjmy rodiny a podílů na finančních trzích. Patří sem zároveň tzv. finanční kapitál, což jsou registrované obchodní značky, patenty a know how (Field, 2001).

3. Přístup ke vzdělání v ČR před a po roce 1989

Vzhledem k tomu, že se tato práce zaměřuje na ověření hypotézy intergenerační transmise a s ní souvisejících determinantů v rámci terciálního vzdělávání na území České Republiky, je nutné zmínit některé související výzkumy v historické perspektivě a zároveň nastínit celospolečenský vývoj, který umožní pochopit obecné trendy ve státní vzdělávací politice.

3. 1. Historické souvislosti

Rok 1948 znamenal pro české země přechod na nový ideologický režim, jehož hlavním cílem bylo odstranění nevýhod zakládajících se na třídním uspořádání společnosti. Nejdůležitější skupinou v této transformaci se stal pracující lid, z kterého měla také povstat nová vrstva inteligence. Proměna celé sociální struktury se zakládala především na odstranění třídních bariér a vytvoření úplné demokratizace, která zajistí rovné šance každému jedinci ve společnosti. Jedním ze základních nástrojů socialistické demokracie se stala snaha odstranit vliv ekonomických faktorů. Z toho důvodu byly od roku 1960 žákům základních a středních škol plně hrazeny učebnice a školní pomůcky, navíc se studentům středních a vysokých škol vyplácela sociální a prospěchová stipendia. Přes všechny tyto kroky však nedošlo k dlouhodobému snížení nerovností v přístupu ke vzdělávání. Především na vyšším stupni vzdělávacího systému se i nadále uplatňoval vliv mezigenerační transmise vzdělanostních aspirací a kulturního kapitálu (Matějů, 1993).

Na otázku proč se za socialismu nepodařilo dlouhodobě snížit rozdíly v šancích na vzdělávání, které vyplývaly z třídního postavení, odpovídají dvě nejrozšířenější teorie (Matějů, Straková, 2006): *hypotéza společenské transformace* zastává názor, že sociální původ jako určující faktor vzdělávání poklesl záhy po nastolení nového společenského uspořádání, ale zanedlouho poté došlo k jeho opětovnému nárůstu. Teorie vysvětluje opakovaný vzestup nerovných příležitostí snahou nové elity opět upevnit svá privilegia a zajistit je i pro své potomky. *Teorie udržování statusu* naopak vidí opětovný vzestup nerovností jako důsledek návratu předkomunistické elity, která si dokázala udržet své pozice i přes nově nastolený společenský režim, a to na základě použití svého sociálního a kulturního kapitálu. Teorie udržování statusu je

v podstatě *teorie kulturní reprodukce*⁴ Pierra Bourdieho aplikovaná na socialistické státy, neboť její hlavní tezí je mezigenerační reprodukce prostřednictvím přenosu kulturního kapitálu (vzdělání).

Nejnovějším pokusem jak vysvětlit přetrvávající třídní nerovnosti v šancích na dosažení vyššího vzdělání v moderních industriálních společnostech je *Teorie racionálního jednání*, vypracovaná Johnem Goldthorpem (Field, 2003). Tato teorie se zakládá na předpokladu, že školní aspirace jsou výsledkem rozhodnutí, ve kterých jedinec porovnává užitek, náklady a riziko vyplývající z volby určité vzdělávací dráhy. Pro nižší společenské třídy je efektivnost z dosažení vyššího vzdělání větší než u vyšších tříd, protože předpokládá vzestupnou vertikální mobilitu. Zároveň jsou však vyšší i náklady, tj. zejména finanční prostředky vynaložené na vzdělání, což přináší i větší riziko, pokud jedinec vzdělání nedokončí.⁵ To platí i bez ohledu na skutečné intelektuální schopnosti jedince, stejně tak jako v případě sociálního kapitálu.

3. 2. Konkrétní sociologické analýzy

Longitudinálním ověřováním koncepcí nerovných příležitostí na vzdělávání, sociální mobility, mezigenerační transmise či rozložení kulturního a sociálního kapitálu se na území České republiky v současné době zabývají především Petr Matějů, Milan Tuček, Jana Straková, Jiří Šafr a Markéta Sedláčková ze Sociologického ústavu Akademie věd ČR. V období socialistického státního zřízení vzniklo na toto téma jen velmi málo odborných prací. Nejvýznamnější z nich pochází ze šedesátých let dvacátého století a je dílem kolektivu autorů pod vedením Věry Rollové. Sociální mobilita byla zkoumána na základě sledování životních drah a profesionálních kariér ve sféře ekonomického a třídního postavení. Mobilitou se rozuměl souhrn individuálních pohybů vertikálních a horizontálních, kolektivních a individuálních přesunů v hierarchii sociálních pozic. Celková úroveň byla dle badatelů výsledkem celospolečenských změn. Data byla shromážděna v rámci mikrocensu, který provedl v roce 1967 Český statistický úřad. Cíle výzkumu: zjištění stavu sociální diferenciaci obyvatelstva, zjištění vnitrogeneračních a mezigeneračních změn a ověření vybraných teoretických hypotéz. Vybraný populační vzorek zahrnoval ekonomicky aktivní muže ze standardního *panelového souboru* domácností. Tento soubor byl

⁴ Viz. oddíl. 2.2.

⁵ Viz. tamtéž.

sestaven náhodným víceetapovým výběrem. Jednotkami výběru byly např. obec, obytný dům, bytová jednotka. Záznamový arch obsahoval otázky zjišťující údaje o dotázaném, jeho manželce, jejím otci, o nejstarším synovi a o vybavení domácnosti (Rollová, 1972).

Zjištění potvrdila, že socialistické společnosti v průmyslově vyspělých zemích vykazují ve srovnání se svými kapitalistickými protějšky z hlediska sociální mobility značně otevřenější charakter. Vazba mezi úrovní vzdělání a sociálním pozadím jedince byla ve sledovaném období výrazně volnější (Jungmann, 1972). Primární důvod otevřenosti systému v přístupu ke vzdělání představovalo přenesení veškerých souvisejících finančních nákladů na státní orgány. Tzv. inteligence, jako společenská vrstva, vykazovala značnou diskontinuitou ve vývoji (Rollová, 1972). Ve sledovaném období zažila vysokou vertikální sociální mobilitu navzdory velkému početnímu úbytku. Dělnická třída se stala primárním zdrojem, z něhož byla vrstva inteligence doplňována. Čím více se česká a slovenská společnost časově vzdalovala od přelomového roku 1948, tím více ztrácely na váze rozdíly související se sociálním původem jedince.

V práci jsou také zkoumány determinanty profesního postavení jedince vycházející z *path analýzy* amerických sociologů Blaua a Duncana, určené pro sledování *čisté síly* sledovaných vlivů, která obsahuje pět proměnných:

- otcovo vzdělání
- povolání otce
- vzdělání dotazovaného
- status prvního povolání dotazovaného
- status povolání dotazovaného v roce výzkumu.

Korelační analýza dat odhalila několik dalších faktorů ovlivňujících společenský statut jedince v rámci tehdejšího Československa. K výše zmíněným proměnným přibyly (Šafář, 1972):

- velikost obce, kde se dotazovaný narodil
- velikost současného bydliště
- vzdělání tchána
- členství v Komunistické straně Československa.

Celkové porovnání amerického a československého schématu determinace zaměstnaneckého statusu prokázalo podobné hodnoty obou sledovaných společností. Z modelu ČSR vyplývá výrazně vyšší určení zaměstnaneckého statusu vzdělanostními dispozicemi jedince oproti USA. Nízká korelace mezi původním povoláním otce, vzděláním syna a jeho zaměstnáním poukazovala nepochybně na větší otevřenost vzdělávacího systému ČSR a tedy samozřejmě na vyšší sociální mobilitu.

Ačkoliv autoři v díle podrobně sledují intergenerační transmisi v rámci jednotlivých třídních vrstev, nenalezneme zde konkrétními určující faktory, např. celkovou úroveň vzdělání. Výzkum proto lze využít pro srovnávací účely této práce jen do jisté míry.

3. 2. 1. Novodobá zjištění a výzkumy

Navzdory relativně objektivnímu vědeckému přístupu k měření a zpracování dat badateli v 60. letech, lze při porovnání s nově vzniklými výzkumy nalézt odchylky ve zjištěných faktech. Po roce 1989 bylo vypracováno mnoho lokálních i mezinárodních komparačních studií, které se zabývaly rozdílností určujících faktorů při distribuci šancí v socialistických a demokratických společnostech.

V nedávno publikované práci *Nerovné šance na vzdělání* (Matějů, Straková, 2005) se autoři pokoušejí objevit příčiny rezistence nerovností v přístupu ke vzdělání v rámci socialistického Československa. Za jednu z primárních příčin nízké vertikální sociální mobility terciálního vzdělávacího procesu považují unitární systém vysokého školství, který nebyl schopen uspokojit vyšší procento žadatelů o vzdělání. Navíc docházelo každoročně ke stanovování kvót studentů z různých sociálních vrstev, což mělo zajistit žádoucí třídní původ. Záměr udržovat nízký počet vysokoškoláků vycházel z charakteru plánovaného hospodářství, které se zaměřovalo na rozvoj industrializace, výrobu a prodej. Výzkum podpořil *hypotézu společenské transformace*⁶ ve vztahu k terciálnímu vzdělávání, jehož dosažení je podmíněno sociálním původem. Po roce 1948 skutečně došlo k rapidnímu snížení nerovností mezi studenty s různým kulturním zázemím, během následujících 20 let však došlo k jejich opětovnému nárůstu, i když cca. v poloviční míře.

⁶ Viz. oddíl 3.1.

3. 3. Rozhodující zákony o vysokém školství

Abychom problematiku terciálního vzdělávání pochopili v její obecné rovině, je nutné zmínit také důležité kroky zákonodárského systému, které výrazně ovlivnily proces vzdělávání na území naší republiky. Zlomové okamžiky souvisejí především s nástupem rovnostářského zřízení společnosti v padesátých letech dvacátého století a pozdější přechod na demokratický systém po roce 1989. Mezi důležité zákony patří:

- Zákon o vysokých školách z 18. května roku 1950 stanovil, že vysoké školy jsou určeny nejschopnějším synům a dcerám pracujícího lidu; jejich potomci měli nastupovat bez přijímacího řízení a jednoho dne tvořit novou vrstvu inteligence;
- Zákon o vysokých školách z roku 1990 vytvořil prostor pro návrat k demokratickému řízení vysokého školství; odstranil především politickou kontrolu; tento zákon však neupravoval strukturní zřízení terciálního vzdělávání, tj. především neřešil vyšší zájem po získávání operativnějších a kvalitnějších formách studia (tak jako v zahraničí nejrůznější bakalářské programy);
- nový Zákon o vysokých školách z roku 1998 přinesl možnost zřízení neuniverzitních vysokých škol, které byly schopny reagovat na zvýšený zájem o studia bakalářských oborů;
- v dubnu roku 2001 byl novelizován zákon z roku 1998 a umožnil konečné rozvinutí dvoustupňového systému; zároveň povolil kapitálové investice do soukromých společných podniků a obchodních společností; zavedena byla také nová pravidla pro studenty překračující standardní dobu studia; novela také povolila VŠ přijímat vyšší počet žadatelů, než je každoročně stanoven ministerstvem školství.

4. Použitá data, metoda výzkumu, stanovení hypotézy a selektoru

4. 1. Analytická data

Práce vychází z dlouholetého *Výzkumu pro státní správu*⁷ Centra pro studium vysokých škol,⁸ jehož zadavatelem je Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT). Šetření je prováděno od roku 1992 v tříletých intervalech, přičemž tato studie operuje konkrétně s roky 1995, 1998, 2002 a 2005. Výzkum posluchačů vysokých škol se orientoval kromě jiného na analýzu dat o sociálním původu studentů VŠ, jejich vzdělanostním zázemí, studijních aspiracích a aspektech, které je vedly k rozhodnutí studovat určitý obor a studijní program. Sociologické šetření se zaměřilo i na to, jak studenti hodnotí svou původní vzdělanostní volbu, jaké mají zkušenosti s přijímacím řízením a které faktory považují pro přijetí za rozhodující. Výzkum se orientoval rovněž na hodnocení kvality výuky na vysokých školách, na hodnocení přednášek a výkonu pedagogů s ohledem na měnící se náročnost na absolventy vysokých škol na trhu práce. Výzkum rovněž sledoval, jaké jsou představy studentů VŠ o uplatnění se na tomto trhu. Oslovení respondenti se vyjadřovali také k možnosti finančně se podílet na nákladech na studium, tedy zavedení „školného“. Šetření se rovněž zaměřilo na vývoj reálných nákladů na studium, tj. jak je studium na vysoké škole financováno, včetně údajů o výdělečné činnosti vysokoškolských studentů a způsobech její realizace. Zkoumaným souborem sociologického šetření byli vysokoškolští studenti převážně 2. až 4. ročníků veřejných vysokých škol a 1. až 3. ročníků soukromých vysokých škol. Výzkum byl realizován formou *dotazníkového šetření* na vybraných fakultách českých vysokých škol. Samotné terénní šetření zajišťovala tazatelská síť firmy *UNIVERSITAS*.⁹ Získané výsledky byly zpracovány pomocí programu *SPSS* (Software package statistical solution). Údaje jsou v práci prezentovány převážně pomocí procentuálních vyjádření v tabulkách. Při celkové komparaci bylo využito i grafické vyjádření, které umožnilo přehledné srovnání výsledků zjištěných v určitých letech.

V roce 1995¹⁰ sběrný arch obsahoval 43 indikací, na které odpovědělo celkem 1535 studentů z 27 fakult veřejných vysokých škol po celé ČR. V roce 1998¹¹ se dotazník

⁷ Více informací na www.csvs.cz nebo na www.msmt.cz.

⁸ Dále jen CSVŠ.

⁹ Více informací na www.universitas.cz.

¹⁰ Viz. příloha číslo 1.

skládal z celkem 39 charakteristik a vyplnilo jej 3036 studentů ze 45 fakult veřejných a soukromých vysokých škol. V roce 2002¹² šetření ověřovalo 48 indikátorů kulturní a socioekonomické pozadí mezi 1346 posluchači ze 45 fakult veřejných a soukromých vysokých škol. V posledním roce, tj. 2005,¹³ zahrnoval arch 53 charakteristik, na které odpovědělo celkem 1950 studentů z 59 fakult veřejných a soukromých vysokých škol v ČR.

4. 2. Hypotéza H₁

Výchozím bodem této práce je hypotéza mezigenerační kontinuity Pierra Bourdieuho, která poukazuje na nerovné příležitosti členů ve společnosti, vyplývajících z třídního uspořádání.¹⁴ Zejména díky selektivnímu přístupu školského systému jsou potomci z vyšších společenských tříd, u kterých lze očekávat vyšší kulturní, sociální a ekonomický kapitál, školami pozitivně hodnoceni a upřednostňováni při dalším studiu. Tímto tedy proces nerovné distribuce příležitostí ve společnosti ovlivňují nejen faktory subjektivní, ale zároveň i objektivní v podobě zinstitutionalizované moci státu. Pierre Bourdieu doslova píše, že „udělování diplomů je zcela srovnatelné s pasováním na rytíře. Funkce výběru těch technicky nejschopnějších pouze maskuje funkci sociální (obdržení sociálních kompetencí, práv vládnout). Tudíž dnes kdekoli na světě existuje jakási dědičná vedoucí šlechta. Instrukce vzdělání tak vede k nastolení skutečné státní šlechty, zakládající svou autoritu a legitimitu na školním titulu (Bourdieu, 1998).“

Pro účely tohoto výzkumu je možné zformulovat tuto obecnou Bourdieovu hypotézu do základní výzkumné otázky: *Existují rozdíly v kulturním a sociálním kapitálu, které mají vliv na přenos vysokoškolského vzdělání, příp. na výběr určitého oboru v novodobém společenském uspořádání České republiky po roce 1989?* Takto formulovanou výchozí hypotézu nazvěme **H₁**. Aby mohlo být šetření provedeno co nejlépe, je nutné upřesnit rámec potenciačních vlivů. Zejména výběr konkrétních nástrojů v rámci daného souboru dat pro efektivní testování základní hypotézy.

4. 3. Metodika výzkumu a definice selektoru

¹¹ Viz. příloha číslo 2.

¹² Viz. příloha číslo 3.

¹³ Viz. příloha číslo 4.

¹⁴ Viz. oddíl 2.2.

Dle teoretických formulací, zabývajících se mezigenerační transmisí, představuje nejvýznamnější složku v tomto procesu kulturní kapitál. Bourdieu definoval tři různé podoby kulturního kapitálu – vtělený, objektivní a institucionalizovaný (Bourdieu, 1986). Dle autora je velikost kapitálu ovlivněna vzděláním, jehož jedinec dosáhl, popř. jež na něj působí. Míru kulturního kapitálu tedy zjišťují uzavřené dotazy strukturované především ve vztahu k definici specifického druhu kulturního kapitálu. Vedle toho Bourdieu zdůraznil roli sociálního kapitálu, který představoval síť významných kontaktů jedince, umožňující lepší orientaci ve společnosti. Úroveň tohoto kapitálu dnes ověřuje ISC index, nebo tzv. generátory jmen a pozic (Sedláčková, Šafr, 2005).¹⁵ Jeho velikost, zejména jeho efektivnost, závisí na určitém společenském postavení, tj. čím výše se jedinec v rámci společenské hierarchie pohybuje, tím vyšší účinnost jeho sociálního kapitálu lze předpokládat. Pro účely této práce byly proto vybrány tyto indikátory:

- A) oborové zaměření VŠ (rozhodující určení především ve výsledném porovnání)
- B) motivaci ke studiu na VŠ (nejdůležitější sledovanou proměnnou zde tvoří skupina rozhodně a spíše souhlasících s *rodinnou tradicí*, což je považováno za přímý důkaz kulturní reprodukce)
- C) zdroje příjmů při studiu (položka *příjmy od rodičů* umožňuje zjistit finanční dispozice rodiny, ze které jedinec pochází)
- D) míru zatížení domácího rozpočtu studiem na VŠ (skupina respondentů, pro jejichž rodinu *nepředstavuje VŠ vzdělávání problém*, je přímým ukazatelem nutné ekonomické stability v procesu mezigenerační transmise dle H₁)
- E) budoucí plány po ukončení studia¹⁶ (*zaměstnání ve studovaném oboru* ve finálním ověření dle selektoru S₁¹⁷ jednoznačně definuje skupinu respondentů odpovídajících výchozí tezi)
- F) nejvyšší dosažené vzdělání matky / otce (*vysokoškolské vzdělání* znamená institucionalizovanou formu kulturního kapitálu dle bodu 2.3.)
- G) profese matky / otce¹⁸ (*pozice odborníka* předpokládá možnou síť významných kontaktů, které jednotlivci usnadňují dosahování /svých/ cílů).

¹⁵ Viz. oddíl 2.3.1.4.

¹⁶ V roce 1998 charakteristika nebyla do výzkumu zahrnuta.

¹⁷ Viz. oddíl 4.3.

Zvolené proměnné měly sloužit nejen jako výchozí podklady pro závěrečné vyhodnocení, ale zároveň alespoň náznakem přiblížit úroveň různých druhů kapitálu podle bodu 2. 2. Položky, týkající se ekonomického a sociálního kapitálu slouží především k dokreslení celkového socioekonomického pozadí respondenta.

Výsledné ověření hypotézy H_1 může být dosaženo dvěma různými způsoby, které se však navzájem prolínají. Liší se od sebe v použití konkrétních statistických metod a formou získaných závěrů. Tzv. *frekvenční analýza* představuje kvantitativní sumarizaci výskytu stejného druhu indikátorů vzhledem k celému souboru. Může být vyjádřena průměry, absolutními počty jednotlivých odpovědí, či relativním vyjádřením v procentech. Její součástí je *korelační analýza*, kde jde o vztah mezi dvěma vybranými otázkami. Pro takový typ analýzy je vhodné použít index *Chi-Square*. Dá se aplikovat na všechny pravděpodobné párové vztahy bez ohledu na typ proměnných, zároveň platí, že závislost pouze potvrdí nebo vyvrátí (neměří ji). Jako statisticky významné – tedy jako vztahy, které vyjadřují vzájemnou závislost mezi dvěma proměnnými – jsou v práci použity ty, které vykazaly statistickou závislost na úrovni nižší než 0,01, tedy ty, kde je pravděpodobnost vzájemného vztahu velmi vysoká.

Na základě výsledků korelační analýzy mohou být využity další specifické nástroje, které umožňují získání konkrétních proměnných, mezi nimiž test indikoval určitou závislost. *Umělé znaky* představují způsob filtrace získaných odpovědí s předem definovanými proměnnými. Lze jimi vypátrat respondenty, kteří se shodují nejen svými odpověďmi, ale také například kulturním zázemím, ze kterého pocházejí, popř. oborem, který studují. Tento způsob následně umožní přímé ověření výchozí hypotézy v rámci celého souboru. Za účelem selektování relevantních proměnných s různým druhem odpovědí vznikl přesně nedefinovaný vzorec odpovědí, které se týkají zkoumaného vztahu. Ze souboru dat tak byly cíleně vybráni pouze respondenti, kteří uvedli že:

- A) motivem ke studiu bylo udržení rodinné tradice
- B) jejich matka / otec dosáhl/a vysokoškolského vzdělání
- C) plánují zaměstnání ve studovaném oboru.¹⁹

¹⁸ Z důvodu chybného zpracování dat byla charakteristika z roku 2002 vynechána.

¹⁹ V roce 1998 charakteristika nebyla do výzkumu zahrnuta.

Typologická metoda užitá na selekci respondentů z hlediska centrální hypotézy - selektor **S₁** - představuje primární nástroj při ověření teze mezigenerační transmise, neboť se pokouší nejen analyzovat výši kulturního kapitálu rodiny, nýbrž také ověřit fakt, že důvodem volby určité VŠ bylo jednotlivci pokračování v rodinné tradici. Aby bylo dosaženo co nejefektivnější selekce dle stěžejních aspektů Bourdieuovy teorie, byl do tohoto okruhu respondentů také zařazen indikátor týkající se budoucích pracovních plánů. Zejména zda jednotlivec plánuje zaměstnání ve studovaném oboru. Selektor S₁ podléhá fakultativnímu rozlišení dle oborového zaměření, které dovoluje sledovat celkové procentuální rozložení intergenerační reprodukce v určitých studijních oblastech.

5. Ověřování hypotézy H₁ v jednotlivých zkoumaných letech

5. 1. Rok 1995

5. 1. 1. Frekvenční analýza

Za účelem potvrdit či vyvrátit určité aspekty Bourdieovy teze mezigenerační reprodukce, které se týkají především kulturních předpokladů, hodnotových preferencí a socioekonomických podmínek, je nutné zjistit kvantitativní výskyt zkoumaných charakteristik v rámci celého datového souboru.

Dle oborového zaměření vysokých škol připadla ve sledovaném období největší část posluchačů na fakulty technické (28,1%) a pedagogické (22,1%). Dohromady se jednalo o více než polovinu všech studujících. Jak dokládá tabulka číslo 1, naopak nejmenší skupinu (1,9%) tvořily příslušníci společenskovedních vysokých škol.

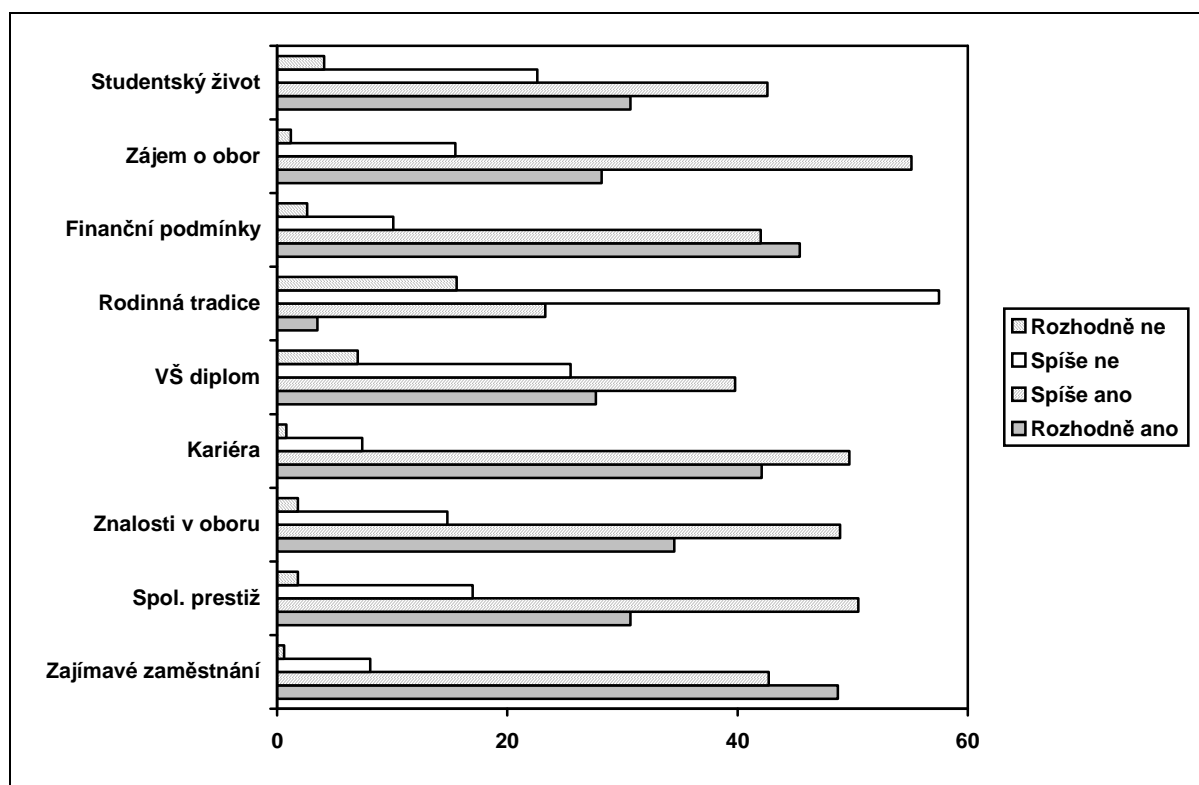
Jednoznačnou motivací ke studiu (otázka č. 29/1995)²⁰ bylo podle 48,7% dotázaných zajímavé pracovní uplatnění v budoucnu. S dalšími 42,7% spíše souhlasícími studenty se tato skupina zařadila na druhé místo s celkovými 91,4%. 45,4% rozhodně souhlasících a 42% spíše souhlasících potvrdilo, že ke studiu je přivedla možnost dobrého finančního ohodnocení. Ovšem nejvíce početná skupina souhlasících pak zastávala názor, že důležitou motivací byla kariéra, celkem 91,6% respondentů (z toho 49,7% spíše souhlasí), jak znázorňuje graf číslo 1. Naopak nejvíce jedinců

Tabulka č. 1: Rozložení studentů dle oborového zaměření v roce 1995 (v %, výsledky CSVŠ)

Oborové zaměření	
Lékařské	7,3
Pedagogické	22,1
Právnícké	9,1
Ekonomické	13,2
Společenské	1,9
Technické	28,1
Zemědělské	9,6
Přírodovědecké	8,7
Celkem	100,0

Graf č. 1: Motivace ke studiu v roce 1995 (v %)

²⁰ Viz. příloha číslo 1.

nepovažovalo za důležitý faktor při volbě studia rodinnou tradici (73,1%, z toho 57,5% spíše nesouhlasících). Tímto výsledkem se položka stala jednoznačným průřezem v názorovém postoji dotázaných.

Hlavní zdroj příjmů (otázka č. 16/1995),²¹ který respondenti využívali na financování studií, tvořil v 91,4% případů rodinný rozpočet, přičemž 66,6% dotázaných si navíc příležitostně přivydělávala.²² Využívání sociální podpory přiznalo 4,5% studentů. Více než polovina (celkem 56%) všech studentů pak uvedla, že studium na vysoké škole nepředstavuje žádné zvláštní zatížení domácího rozpočtu (otázka č. 20/1995).²³ 18,7% studentů naopak shledalo svá studia velmi finančně náročná.²⁴ Co se týče budoucích pracovních plánů (otázka č. 33/1995),²⁵ předpokládalo celých 59,6% dotázaných, že bude jiného zaměření, než studovaný obor. Pouze necelá čtvrtina studentů (celkem 20,8%) zůstane po dokončení vysoké školy aktivně činná ve stejném oboru.²⁶ Nejdůležitější sledovanou charakteristiku této práce představuje

²¹ Viz. příloha číslo 1.

²² Viz. příloha číslo 5A.

²³ Viz. příloha číslo 1.

²⁴ Viz. příloha číslo 5B.

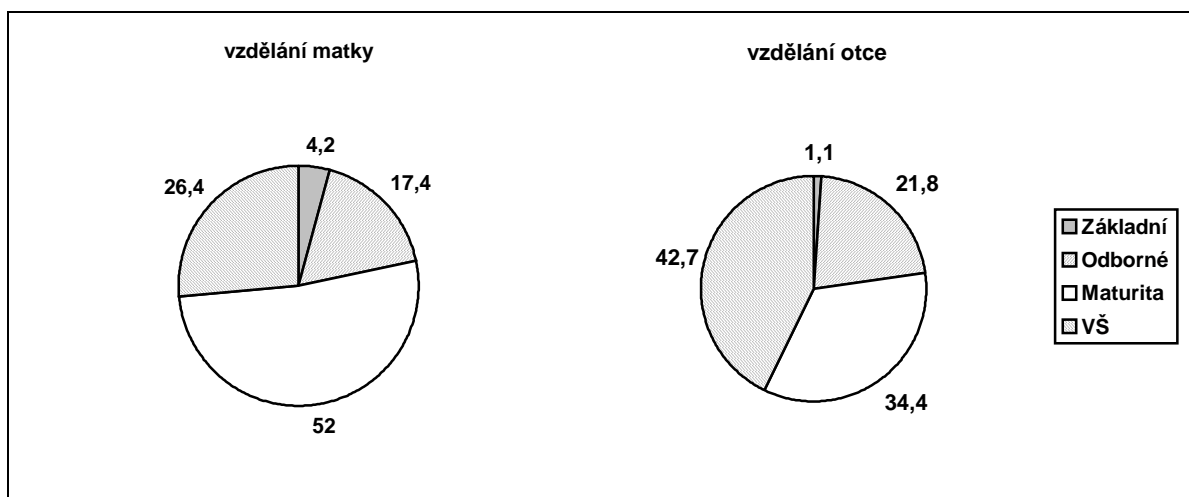
²⁵ Viz. příloha 1.

²⁶ Viz. příloha číslo 5C.

úroveň dosaženého vzdělání rodinných příslušníků (otázka č. 39/40/1995),²⁷ zejména otce a matky. Studenti byli vyzváni, aby vybrali ze čtyř možností, které přesně definují kvalifikaci rodičů. V případě vzdělání matky uvedlo 52% dotázaných středoškolskou úroveň, což zároveň představovalo nejpočetnější skupinu ve zkoumaném roce. Nejčastější vzdělání otců bylo vysokoškolské a to ve 42,7% případů. Stejná úroveň vzdělání u matek potvrdilo 26,4% respondentů. Z grafu číslo 2 také vyplývá necelé pětinnové zastoupení studentů pocházejících z rodin, kde otec či matka dosáhli buď základního nebo odborného vzdělání. Součet obou hodnot u otců činil 22,9%, u matek 21,6%.

Jako současné nebo poslední zaměstnání matky (otázka č. 41/1995)²⁸ uvedlo profesi odborníka 45,1% respondentů, což je skoro dvojnásobek VŠ vzdělaných matek.

Graf č. 2: Nejvyšší dosažené vzdělání matky / otce v roce 1995 (v %)

Tabulka č. 2: Profesní zaměření matky / otce v roce 1995 (v %)

Profese	Matka	Otce
Odborník	45,1	58,2
Rutinní duševní pracovník	38,3	8,0
Podnikatel	2,3	7,1
Vedoucí a kvalifikovaný pracovník	8,1	16,6
Nekvalifikovaný pracovník	5,1	8,7
Agrární pracovník	1,2	1,3
Celkem	100,0	100,0

²⁷ Viz. příloha číslo 1.

²⁸ Viz. tamtéž.

V případě otce (otázka č. 42/1995)²⁹ činil celkový úhrn odborníků 58,2% a stejně jako u matek šlo o vyšší počet jednotlivců, než by se předpokládalo na základě výsledků terciální kvalifikace. Velký rozdíl nastal v případě duševních pracovníků, jak vyplývá z tabulky číslo 2, kde celkový podíl matek byl přibližně 5x vyšší než podíl otců.

5. 1. 2. Korelační analýza

Ověření závislosti vybraných charakteristik pomocí Chi-Square testu dopomohlo odhalit skryté souvislosti, které na základě frekvenční analýzy nebyly prokázány, popř. se jevíly jako nevýznamné. Jelikož je výchozím bodem Bourdieho teorie mezigenerační transmise kulturní kapitál (v práci vztaženo na vzdělání), byla struktura analýzy postavena na vztahovém poměru mezi zjištěnými hodnotami u dotazů, které zjišťovaly úroveň vzdělání rodičů respondenta, se všemi ostatními vybranými indikátory.

Výsledné hodnoty Chi-Square indexu v tabulce číslo 1 prokázaly sedm velice silných závislostí. Nejzajímavějším zjištěním byla přítomnost velmi těsné korelace mezi vzděláním rodičů a rodinnou tradicí jako motivačním faktorem ke studiu. Ačkoliv na základě frekvenční analýzy by tento motiv mohl být považován za nedůležitý, test prokázal oproti očekávání velmi zvýšenou hladinu významnosti v případech, kdy studenti s výrokem rozhodně souhlasili a zároveň uvedli vysokoškolské vzdělání matky či otce.³⁰ Obdobná odchylka byla prokázána u finančních možností, které vyplývaly z úrovně dosaženého vzdělání rodičů. Zvýšení oproti očekávání se objevilo u respondentů, kteří uvedli, že jejich rodinný rozpočet byl značně zatěžován studiem na VŠ a jejichž matka má základní nebo odborné vzdělání.³¹ Zároveň došlo k výraznému poklesu hladiny významnosti u těch, kteří neshledali studium vůbec finančně náročné a jejichž matka má stejnou kvalifikaci.³² To znamená, že vůči předpokládanému stavu bylo v prvním případě více a druhém méně respondentů. Zcela nejvyšší kladnou odchylku, tedy zvýšený počet jedinců oproti očekávání, prokázal test u vztahu mezi studenty s vysokoškolsky vzdělanou matkou a situací, kdy financování terciálního vzdělání nepředstavovalo pro rodinu žádný problém.³³

²⁹ Viz. tamtéž.

³⁰ Součet hodnot Adjusted Residual pro rozhodně a spíše souhlasící, viz. příloha 6A/6B.

³¹ Viz. příloha číslo 6A.

³² Viz. tamtéž.

³³ Viz. tamtéž.

U otců byla situace s financováním VŠ potomka obdobná.³⁴ Velmi silný vztah se ukázal v případech, kdy studium značně zatěžovalo rodinný rozpočet, ale zároveň také nižší tehdy, nepředstavovalo-li vzdělávání žádné velké zatížení. Jinými slovy, respondentů, kteří uvedli, že jejich otec má odborné vzdělání a zároveň, že studium značně zatěžuje rodinný rozpočet, bylo oproti očekávání více, stejně tak bylo méně studentů, kteří potvrdili stejnou kvalifikaci otce a to, že finanční náročnost studia rodina vůbec nepocituje.

O něco slabší závislost prokázala korelační analýza u vztahu mezi vzděláním matky a financováním studia stipendiem, zejména v případě středoškolské kvalifikace.³⁵ Zvýšená hladina závislosti byla dále indikována u budoucích pracovních plánů těch respondentů, kteří uvedli, že chtějí získat zaměstnání ve studovaném oboru a

Tabulka č. 3: Chi-Square test vzdělání matky / otce s vybranými indikátory v roce 1995

		Vzdělání matky	Vzdělání otce
Motivace ke studiu	Studentský život	-	-
	Zájem o obor	-	-
	Finanční podmínky	-	-
	Rodinná tradice	0,000 (+)	0,000 (+)
	VŠ diplom	-	-
	Kariéra	-	-
	Znalosti v oboru	-	-
	Společenská prestiž	-	-
	Zajímavé zaměstnání	-	-
Zdroje příjmů	Pravidelná mzda	-	-
	Přivýdělek	-	-
	Stipendium	0,010 (-)	-
	Sociální podpora	-	-
	Od rodičů	-	-
Míra zatížení domácího rozpočtu	Značně zatěžuje	0,000 (+)	0,000 (+)
	Únosná mez	0,010 (-)	-
	Vůbec nezatěžuje	0,000 (+)	0,000 (+)
Budoucí plány	Stejný obor	0,010 (+)	-
	Jiný oboru	-	-
	Přizpůsobí se	-	-
	Ostatní	-	-

³⁴ Viz. příloha číslo 6B.

³⁵ Viz. příloha 6A.

zároveň, že jejich matka má vysokoškolské vzdělání. U otců měl zjištěný vztah jinou strukturu. Nejvyšší a zároveň zápornou odchylku vykazala závislost mezi budoucím zaměstnáním v oboru, který dotázaný studoval a odbornou kvalifikací, jež dosáhl otec.

5. 1. 3. Analýza zjištěných vztahů pomocí umělých znaků

Předešlé testování vazeb u vybraných indikátorů odhalilo významnou spojitost mezi rodinnou tradicí v roli motivačního faktoru při získávání vysokoškolského vzdělání a kulturním kapitálem rodinných příslušníků. Tento vztah, jakkoli nezjevný z prvního třídění, je také základní částí hypotézy H₁,³⁶ kterou se tato práce snaží ověřit. Aby bylo možné vynést konkrétní závěry týkající se socioekonomických a kulturních podmínek, ovlivňujících proces mezigenerační transmise, musí být provedena hlubší analýza nově objevených vztahů.

Důslednější selekcí vybraných charakteristik, kumulujících konkrétní odpovědi dle struktury S₁,³⁷ vznikl úzký okruh jedinců, které přesně definuje hypotéza H₁. Oborové rozdělení výsledků dle fakult v tabulce číslo 4 dokládá, že nejčastěji se ve šlépějích svých rodičů vydali potomci ekonomů, lékařů a právníků. Ze všech získaných odpovědí činil podíl těch, kteří souhlasili s rodinnou tradicí jako rozhodujícím motivem, a jejichž matky zároveň dosáhly VŠ vzdělání, celkem 13,7% ze 263 dotázaných na ekonomických fakultách, 11,6% ze 112 studentů lékařských fakult a cca. 9% ze 169 studentů právnických fakult. U otců výsledky výběru S₁ přesáhly hranici 20% mezi právníky, 16% u ekonomů a 12% na právech. Zjištěné hodnoty na vysokých školách s právním zaměřením, stejně tak jako na zemědělských a biologických oborech byly zatíženy nesprávnou kumulací odpovědí do jednoho celku při třídění CSVŠ. Nelze tak proto s konkrétní přesností stanovit celkový počet studentů, kteří by vyhovovali selektoru v těchto inkriminovaných případech. Úhrnné podíly S₁ v rámci celého souboru v genderovém rozlišení pak dosáhly následujících výsledků: matky ovlivnily mezigenerační transmissi cca. v 7% a otcové v 11% případů.

³⁶ Viz. oddíl 4.1.

³⁷ Viz. oddíl 4.3.

Tabulka č. 4: Vztahová analýza vzdělání matky / otce a rodinné tradice za rok 1995

Oborové zaměření	Celkem odpovědí v souboru	Celkem VŠ vzdělání		Selektor S1 ³⁸			
		Matka	Otec	Kvantita		Podíl z celku (v %)	
				Matka	Otec	Matka	Otec
Lékařské	112	48	66	13	19	11,6	17
Pedagogické	340	93	141	18	25	5,3	7,4
Právnícké, FSV	169	48	66	15	21	8,8	12,4
Ekonomické	263	82	143	36	54	13,7	20,5
Technické	491	97	177	21	38	4,3	7,7
Zeměděl. a biolog.	160	37	58	4	11	2,5	6,9
Celkem	1535	405	651	107	168	7	11

5. 2. Rok 1998

5. 2. 1. Frekvenční analýza

V roce 1998 tvořili nejpočetnější skupinu posluchačů VŠ opět příslušníci technických fakult, celkem 28,6%. Došlo také k rapidnímu zvýšení zájmu o ekonomické, ale nově i o společenské obory, což dozajista souviselo s novým Zákonem o vysokých školách, který byl toho roku schválen. V případě fakult se společenskovedním zaměřením činil nárůst v desítkách řádů. Dle tabulky číslo 5 tvořili nejmenší skupinu (5,2%) příslušníci přírodovědeckých vysokých škol.

Nejvíce byli respondenti motivováni ke studiu (otázka č. 25/1998)³⁹ budoucí kariérou, a to v 60,9% případů. Druhým důležitým faktorem, který ovlivnil volbu VŠ, bylo finanční ohodnocení spojené s dosaženým vzděláním. Spolu se skupinou spíše souhlasících zastávalo tento názor celkem 90,2% respondentů. Jak dokládá graf číslo 3, studenti se relativně shodně vyjadřovali o důvodech ke studiu v případě dosažení určité společenské prestiže, získání vysokoškolského diplomu nebo zajímavého pracovního uplatnění. Rodinná tradice nakumulovala opět nejpočetnější skupinu nesouhlasících. „Spíše ne“ ji shledalo jako důvod svých studií 47,6%.

Drtivá většina dotázaných (92,2%) využívala ve sledovém roce jako zdroj svých příjmů rodinný rozpočet (otázka č. 15/1998).⁴⁰ Druhým nejdůležitějším příjmem zůstal

³⁸ Celkový počet jedinců, kteří studovali z důvodu udržení rodinné tradice, jejichž matka či otec dosáhli VŠ vzdělání a zároveň, jež plánovali zaměstnání ve studovaném oboru. Viz. oddíl 4.3.

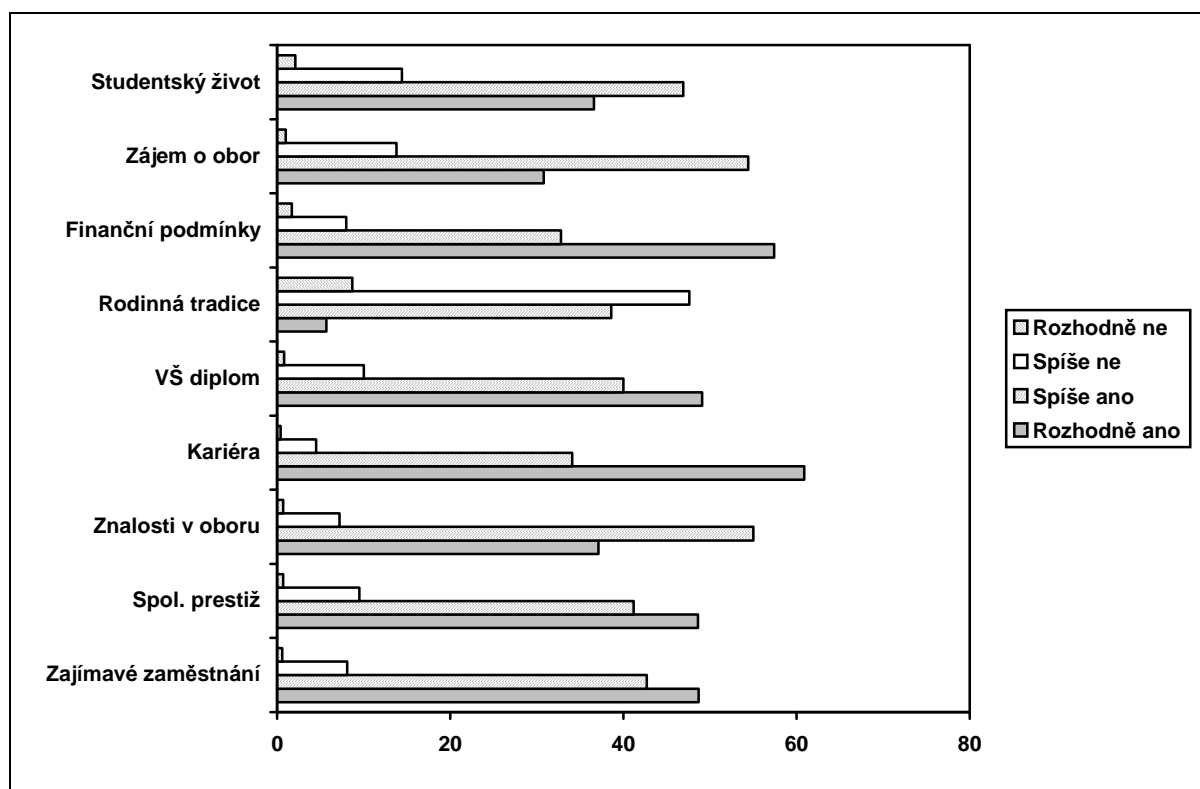
³⁹ Viz. příloha číslo 2.

⁴⁰ Viz. příloha číslo 2.

Tabulka č. 5: Rozložení studentů dle oborového zaměření v roce 1998 (v %, výsledky CSVŠ)

Oborové zaměření	
Lékařské	7,3
Pedagogické	16,9
Právnícké	5,3
Ekonomické	17,4
Společenské	13,3
Technické	28,6
Zemědělské	5,9
Přírodovědecké	5,2
Celkem	100,0

Graf č. 3: Motivace ke studiu v roce 1998 (v %)

příležitostný přivýdělek v 68,5% případů.⁴¹ Poměrně vysoké procento studentů, tj. 29,7, čerpalo sociální dávky. Pravidelnou mzdu pobíralo 20,1% a stipendium 9,7% respondentů. Neúnosné zatížení rodinného rozpočtu studiem na VŠ (otázka č. 18/1998)⁴² potvrdilo 22,8% dotázaných,⁴³ což je číslo, které se překrývá s celkovým

⁴¹ Viz. příloha číslo 7A.

⁴² Viz. příloha číslo 2.

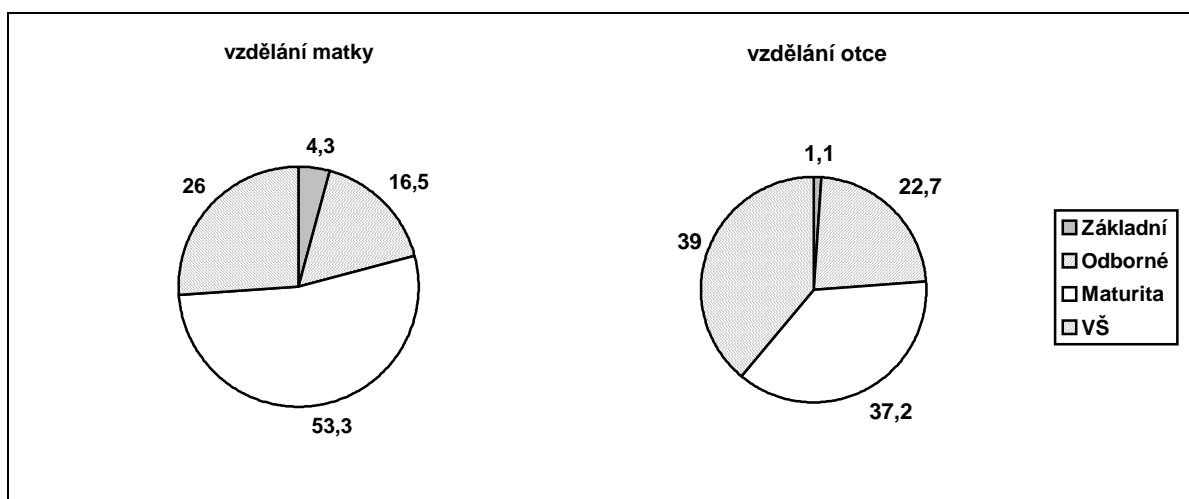
⁴³ Viz. příloha číslo 7B.

počtem studentů, kteří pobírali sociální dávky. Pro 77,2% nepředstavovalo vzdělávání na VŠ finančně náročnější proces.

Jako nejčastější vzdělání matky (otázka č. 36/1998)⁴⁴ bylo uváděno středoškolské s maturitou (53,3%), dále vysokoškolské (26%). Otcové (otázka č. 37/1998)⁴⁵ měli naopak častěji vysokoškolské vzdělání, a to ve 39% případů a následně středoškolské, celkem 37,2%. Grafické znázornění vzdělanostního zázemí studentů na obrázku číslo 4 dokládá, že průměrná vzdělanostní úroveň obou rodičů byla středoškolská s maturitou.

V případě profesního zaměření matky (otázka č. 38/1998)⁴⁶ zvolilo 42% studentů rutinní duševní a 39,4% odbornou činnost. Stejně jako v předchozím roce, výsledky u

Graf č. 4: Nejvyšší dosažené vzdělání matky / otce v roce 1998 (v %)

Tabulka č. 6: Profesní zaměření matky / otce v roce 1998 (v %)

Profese	Matka	Otce
Odborník	39,4	51,7
Rutinní duševní pracovník	42	6,8
Podnikatel	3,9	13,5
Vedoucí a kvalifikovaný pracovník	7	16,9
Nekvalifikovaný pracovník	4,3	8,6
Agrární pracovník	0,9	1,3
Neaktivní	2,5	1,3
Celkem	100,0	100,0

⁴⁴ Viz. příloha číslo 2.

⁴⁵ Viz. tamtéž.

⁴⁶ Viz. příloha číslo 2.

profese odborníka, nehledě na pohlaví rodiče, dosáhly velmi rozdílných výsledků. Ve srovnání s celkovým počtem VŠ kvalifikovaných matek a otců došlo k výraznému nárůstu oproti očekávanému stavu. V tabulce číslo 6 také zjistíme, že otcové (otázka č. 39/1998)⁴⁷ vykonávali rutinní duševní zaměstnání 6x méně, než ženy. Na druhé straně však více než polovina otců získala vysokoškolské vzdělání (51,7%). Nově se objevila položka „Neaktivní“, kam bylo zařazeno 2x více matek, nežli otců.

5. 2. 2. Korelační analýza

Test vybraných indikátorů vykázal poměrně rozdílné výsledky v závislosti na pohlaví rodiče. Shodu lze v tabulce číslo 7 nalézt u položek týkajících se pravidelného příjmu respondenta, pobírání sociálních dávek a různé míry zatížení domácího rozpočtu studiem na VŠ. Ve vztahu k matčině vzdělání byla zaznamenána nejvyšší odchylka od předpokládaného stavu u studentů, kteří čerpali sociální podporu. Vysoké hodnoty se pojily jak na základní, tak na odbornou kvalifikaci matky. Na druhé straně obdobně významný pokles byl zachycen mezi počtem dotázaných s vysokoškolsky vzdělanou matkou.⁴⁸ Otcova odborná kvalifikace ovlivnila čerpání sociální podpory ještě ve vyšší míře.⁴⁹ Zvýšený stav jednotlivců pobírajících sociální dávky potvrzovala další zvýšená hladina významnosti charakteristik, které zkoumaly míru zatížení domácího rozpočtu. To, že studium na VŠ je velmi finančně náročné, potvrdilo oproti očekávanému stavu mnohem více jednotlivců pocházejících zejména z rodin, kde matka či otec mají základní nebo odborné vzdělání. Z analýzy lze také vyčíst poměrně vysokou kladnou odchylku u skupiny respondentů s vysokoškolsky vzdělanými rodiči. Zkráceně řečeno, počet jedinců žijících ve finančně obtížnějších podmínkách, stejně tak těch, kteří se svojí ekonomickou situací vůbec nezatažují, byl v obou směrech zvýšený a to přímo úměrně ke stupni vzdělání, jehož dosáhli rodiče. První skupina navíc vykázala zvýšený počet žadatelů o sociální dávky, který souvisel s základní a odbornou kvalifikací matky či otce. Odhalena byla zároveň zvýšená hladina významnosti mezi výchozími indikátory a zdrojem příjmů z pravidelného zaměstnání. Kladnou odchylku vykázaly pracující s VŠ vzdělanou matkou a odborně, středo- či vysokoškolsky vzdělaným otcem.

⁴⁷ Viz. tamtéž.

⁴⁸ Viz. příloha číslo 8A.

⁴⁹ Viz. příloha číslo 8B.

Tabulka č. 7: Chi-Square test vzdělání matky / otce s vybranými indikátory v roce 1998

		Vzdělání matky	Vzdělání otce
Motivace ke studiu	Studentský život	-	-
	Zájem o obor	-	0,001 (+)
	Finanční podmínky	-	-
	Rodinná tradice	0,000 (+)	-
	VŠ diplom	-	0,004 (+)
	Kariéra	-	-
	Znalosti v oboru	-	-
	Společenská prestiž	-	-
Zdroje příjmů	Pravidelná mzda	0,000 (+)	0,000 (+)
	Přivýdělek	-	0,001 (+)
	Stipendium	-	-
	Sociální podpora	0,000 (-)	0,000 (-)
	Od rodičů	0,002 (-)	-
Míra zatížení domácího rozpočtu	Značně zatěžuje	0,000 (+)	0,000 (-)
	Únosná mez	-	0,002 (-)
	Vůbec nezatěžuje	0,000 (+)	0,000 (+)

Poslední vysokou hladinu významnosti ve sledovaném období představoval vztah mezi vzděláním matky a rodinnou tradicí jako důležitým motivem při volbě VŠ. Dle výsledků frekvenční analýzy převážná část respondentů tento motiv jako důvod svých studií odmítla, nicméně vztahový test právě zde zachytil zvýšenou odchylku. Oproti předpokládanému stavu došlo k početnímu nárůstu těch, jejichž matka dosáhla terciální kvalifikace, a kteří zároveň chtěli pokračovat v rodinné tradici. U otců byla naměřena pouze menší odchylka, avšak se stejnými hodnotami.

Vzdělání otce však mělo vliv na jiné důvody při volbě studia. Z rodin, kde otec dosáhl základní kvalifikace, studovalo na VŠ více těch, kteří měli jednoznačný zájem o obor a zároveň ve stejné míře méně těch, jež rozhodně nestudovali kvůli získání diplomu. Zvýšený zájem o obor vykazovali také potomci VŠ vzdělaného otce.

5. 2. 3. Analýza zjištěných vztahů pomocí umělých znaků

Výsledné hodnoty získané v roce 1998 na základě odpovědi S₁ sice nepodléhají úplné struktuře selektoru, neboť dotazník CSVŠ neobsahoval indikátor týkající se budoucích pracovních plánů respondentů, naznačily však jistý trend v přenosu

Tabulka č. 8: Vztahová analýza vzdělání matky / otce a rodinné tradice za rok 1998

Oborové zaměření	Celkem odpovědí v souboru	Celkem VŠ vzdělání		Selektor S1 ⁵⁰			
		Matka	Otec	Kvantita		Podíl z celku (v %)	
				Matka	Otec	Matka	Otec
Lékařské	220	70	113	46	70	20,9	31,8
Pedagogické	515	113	149	62	78	12	15,2
Právnické	161	77	96	36	48	22,4	29,8
Ekonomické	529	144	228	55	106	10,4	20
Společenské	405	123	179	65	85	16	21
Technické	867	166	279	89	116	10,3	13,4
Zemědělské	180	39	54	17	19	9,5	10,6
Přírodovědecké	158	51	72	20	30	12,7	19
Celkem	3036	783	1170	390	552	12,9	18,2

kulturního kapitálu. V tabulce číslo 8 se objevil největší podíl těch respondentů, kteří souhlasili s motivem rodinné tradice, a jejichž matka dosáhla vysokoškolského vzdělání, mezi příslušníky právnických fakult (22,36%). Následovali je studenti medicíny s 20,91% a nově studenti společenskovedního sektoru s 16,05%. V případě otců bylo naměřeno hned několik významných výsledků. Přes 31% dotázaných studentů lékařských fakult potvrdilo spojitost rodinné tradice a volby VŠ. Stejnému výběru odpovídalo pouze o 2% méně posluchačů práv. Druhou početně silnou skupinu odhalila analýza na ekonomických (22,36%) a společenských školách (21%). Poprvé se také objevila vysoká vazba na vzdělání rodiče s rodinnou tradicí mezi dotázanými na přírodovědecky zaměřených vysokých školách, bezmála 19% z celkového počtu na stejném oboru. V souhrnném genderovém porovnání pak bylo zjištěno, že na mezigeneračním přenosu kulturních hodnot se matky účastnily v cca. 13% a otcové v 18%.

5. 3. Rok 2002

5. 3. 1. Frekvenční analýza

Ve sledovaném období nedošlo k rozsáhlejším změnám v počtu posluchačů jednotlivých fakult. Tradičně největší skupinu (29,4%) tvořili příslušníci technických

⁵⁰ Celkový počet jedinců, kteří studovali z důvodu udržení rodinné tradice, jejichž matka či otec dosáhli VŠ vzdělání a zároveň, jež plánovali zaměstnání ve studovaném oboru. Viz. oddíl 4.3.

oborů. Druhý nejžádanější obor nabízeli vysoké školy s ekonomickým zaměřením (18,7%) a dále pedagogické fakulty, kde celkový počet studentů činil 15,4%. Stejně jako v případě škol specializovaných na vyšší technické vzdělávání, můžeme ve srovnání s předchozími výzkumy odhalit jistou konstantnost v počtu uchazečů o lékařské a právnické obory, což dokládá tabulka číslo 9. Jev zajímavý o to více v době, kdy bylo pole vzdělávacích možností nově rozšířeno o variantu soukromých institucí. Nejmenší skupinu studentů (3,9%) představovali posluchači zemědělských vysokých škol.

Celkem 69,3% dotázaných souhlasilo s výrokem, že motivací ke studiu (otázka č. 16/2002)⁵¹ bylo finanční ohodnocení, které souvisí s jejich oborovým zaměřením. Při sloučení se skupinou spíše souhlasících zjišťujeme, že tento názor sdílelo 95% všech studentů. Stejnou kumulací odpovědí byla odhalena téměř 100% shoda mezi respondenty v případě důležitosti kariéry (97,3%), získání vysokoškolského diplomu (90,8%), či dosažení určitého společenského postavení (93,5%). Graf číslo 5 také prvně zachycuje mírný nárůst studentů, kteří byli motivováni ke studiu udržením rodinné tradice, celkem 34,2%. Tento determinant však nadále zůstal nejmenší hybnou silou při dosažení terciálního vzdělání.

Nejčastějším zdrojem příjmů (otázka č. 27/2002)⁵² zůstal opět rodinný rozpočet, který využívalo 91,7% dotázaných.⁵³ Vyjma dalších početně poměrně nezměněných skupin studentů, jež si příležitostně přivydělávali anebo pobírali prospěchové

Tabulka č. 9: Rozložení studentů dle oborového zaměření v roce 2002 (v %, výsledky CSVŠ)

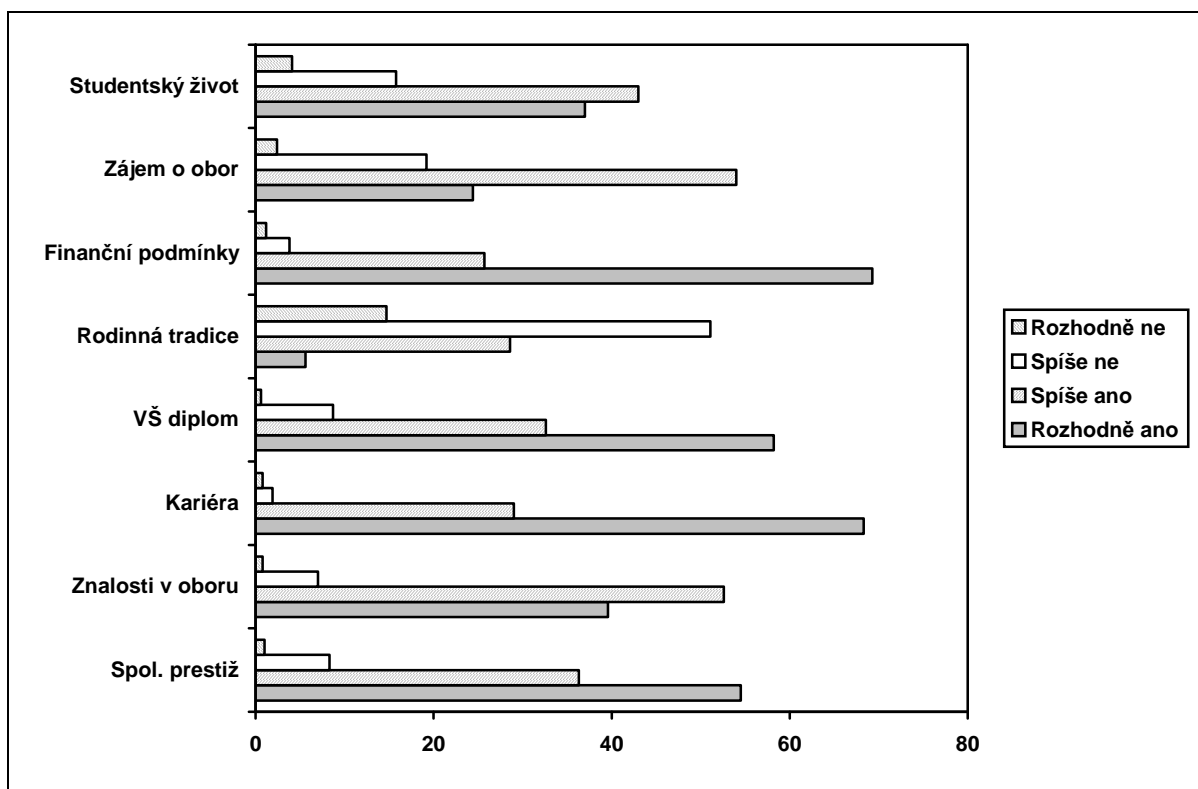
Oborové zaměření	
Lékařské	7,4
Pedagogické	15,4
Právnické	5,5
Ekonomické	18,7
Společenské	12,1
Technické	29,4
Zemědělské	3,9
Přírodovědecké	7,6
Celkem	100,0

⁵¹ Viz. příloha číslo 3.

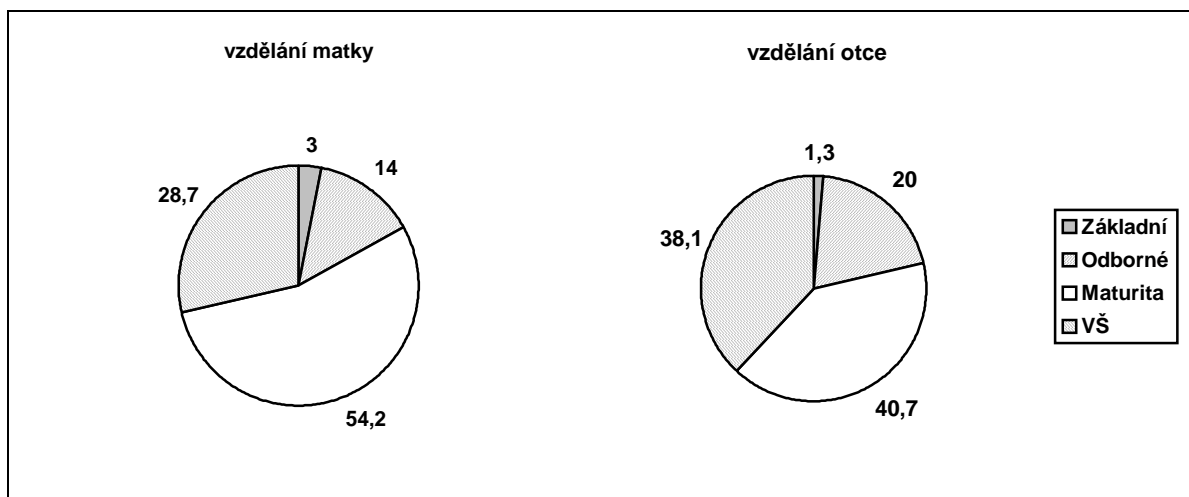
⁵² Viz. příloha číslo 3.

⁵³ Viz. příloha číslo 9A.

Graf č. 5: Motivace ke studiu v roce 2002 (v %)

Graf č. 6: Nejvyšší dosažené vzdělání matky / otce v roce 2002 (v %)

stipendium, se zvýšil také počet těch, kteří čerpali sociální podporu. Ve sledovaném období činil jejich celkový podíl 40,7%. Toto číslo však nekorresponduje se skupinou dotázaných, pro jejichž sociální zázemí představovalo studium na vysoké škole neúnosnou finanční zátěž (23,6%),⁵⁴ nicméně celkem 76,4% respondentů neshledalo

⁵⁴ Viz. příloha číslo 9B.

VŠ vzdělávání finančně náročné pro rodinný rozpočet (otázka č. 30/2002).⁵⁵ Po ukončení studií předpokládalo práci ve studovaném oboru (otázka č. 37/2002)⁵⁶ 23,3% dotázaných.⁵⁷ Největší podíl odpovědí v grafu číslo 13 se nachází u položky „přizpůsobí se“, kde celkem 63,1% všech studentů potvrdilo svou ochotu adaptace požadavkům budoucího zaměstnání.

Úroveň dosaženého vzdělání otce a matky (otázka č. 39/2002)⁵⁸ zůstala i v tomto zkoumaném roce bez větší změn. Tradičně nejvíce žen vystudovalo střední školu, kterou zakončilo maturitní zkouškou (54,2%). Mužů je ve stejné kategorii přibližně o 14% méně, zároveň však častěji dosáhli vyššího vzdělání než ženy. Z grafu číslo 6 také vyplývá pětínové zastoupení studentů pocházejících z rodin, kde otec či matka měli buď základní nebo odborné vzdělání. Součet obou hodnot u otců činí 21,3%, u matek 17%. Ve sledovaném období nemohlo být zkoumáno profesní zaměření obou rodičů z důvodu absence dat.

5. 3. 2. Korelační analýza

U 16 zjištěných významných vztahů mezi indikátory jich celá polovina vykazala velmi výraznou vazbu. Nejvyšší hodnoty test naměřil v případě spojitosti vzdělání a čerpání sociální podpory. Oproti předpokládanému stavu totiž výrazně poklesl celkový počet těch, kteří pobírali sociální dávky a jejichž otec měl VŠ vzdělání.⁵⁹ Zároveň přibylo poživatelů podpory s odborně a středně vzdělaným otcem. U matek dosahovaly hladiny významnosti relativně podobných hodnot.⁶⁰ Vysokou kladnou odchylku lze také nalézt u studentů, jejichž rodiče dosáhli terciální kvalifikace a jejichž rodinný rozpočet nebyl vůbec zatížen výdaji na studia. Naopak jednotlivců, kteří se domnívali, že studia představují vysokou finanční náročnost zaznamenala analýza ve zvýšené míře a to jak u odborně vzdělaných matek, tak u otců. Zajímavý rozdíl vyplynul ze spojitosti vzdělání rodičů a využívání stipendií. Zvýšený počet jedinců se objevil ve skupině respondentů s VŠ vzdělaným otcem, ale také v případě matek, které dosáhly pouze prvního stupně ve vzdělávacím procesu. Matky s terciálním vzděláním navíc

⁵⁵ Viz. příloha číslo 3.

⁵⁶ Viz. příloha číslo 3.

⁵⁷ Viz. příloha číslo 9C.

⁵⁸ Viz. příloha číslo 3.

⁵⁹ Viz. příloha číslo 10B.

⁶⁰ Viz. příloha číslo 10A.

Tabulka č. 10: Chi-Square test vzdělání matky / otce s vybranými indikátory v roce 2002

		Vzdělání matky	Vzdělání otce
Motivace ke studiu	Studentský život	-	-
	Zájem o obor	-	-
	Finanční podmínky	-	-
	Rodinná tradice	0,000 (+)	0,001 (+)
	VŠ diplom	-	-
	Kariéra	0,003 (+)	-
	Znalosti v oboru	-	0,004 (+)
	Společenská prestiž	-	-
	Zajímavé zaměstnání	-	-
Zdroje příjmů	Pravidelná mzda	-	-
	Přivýdělek	-	-
	Stipendium	0,002 (+)	0,006 (+)
	Sociální podpora	0,000 (-)	0,000 (-)
	Od rodičů	0,008 (+)	-
Míra zatížení domácího rozpočtu	Značně zatěžuje	0,000 (-)	0,000 (-)
	Únosná mez	-	-
	Vůbec nezatěžuje	0,000 (+)	0,000 (+)
Budoucí plány	Stejný obor	0,008 (+)	0,000 (+)
	Jiný oboru	-	-
	Přizpůsobí se	-	-
	Ostatní	-	0,009 (+)

častěji financovaly studium svého potomka, přičemž v případě otců nebyla přítomnost zvýšené hladiny významnosti vůbec sledována. Shodná vazba, nezávislá na pohlaví rodiče, byla zachycena u budoucích pracovních plánů. Studovaný obor si za své povolání zvolil oproti očekávání vyšší počet dotázaných, kteří pocházeli z rodin s VŠ kvalifikovanou matkou i otcem. Vůči předpokladům mělo otcovo základní vzdělání vliv na zvýšený výskyt studentů, kteří odpovídali, že nad volbou budoucího zaměstnání ještě „nepřemýšleli,“ nebo že „neví.“

Nejvyšší hladinu významnosti prokázal test v případě motivů ke studiu u rodinné tradice. Výsledky zjištěné u studentů z VŠ rodin tak i v tomto sledovaném období svědčí ve prospěch hypotézy H₁.⁶¹ V genderovém porovnání byla otcova osoba úspěšnější v přenosu aspirací, která ovlivnila výběr určitého studijního oboru

⁶¹ Viz. oddíl 4.1.

potomka. Součet spíše a rozhodně souhlasících s rodinnou tradicí jako důvodem pro studia byl právě v tomto případě vyšší, než očekávaný stav. Hodnoty prokázané u matek dosáhly nižší úrovně, nicméně v celkovém porovnání důležitého významu. Spojitost lze vyčíst i mezi základním vzděláním otce a motivačním rozhodnutím respondenta, který si studovaný obor rozhodně nevybral díky možnosti kariérní perspektivy. Matčina kvalifikace naopak zapříčinila nárůst počtu jednotlivců „spíše studujících“ kvůli zlepšení znalostí v těch případech, kde dosáhla odborné úrovně a zároveň mezi „rozhodně studujícími“ tam, kde byla vysokoškolská.

5. 3. 3. Analýza zjištěných vztahů pomocí umělých znaků

Selektor S₁ opět potvrdil dominantní pozici lékařských a právnických oborů v procesu kulturní reprodukce. Tuto skutečnost ilustruje tabulka číslo 11. Konkrétně příslušníků medicíny, kteří souhlasili s rodinnou tradicí jako s motivem při volbě VŠ, měli v plánu pracovat ve studovaném oboru a zároveň uvedli, že jejich matka dosáhla terciální kvalifikace, bylo rovných 26%. Stejně odpovídalo i 32% studentů, kteří pocházeli z rodin s VŠ vzdělaným otcem. Na právnických fakultách se do výběru dostalo 16,3% posluchačů v případě matek a 23% u otců. Třetí nejpočetnější skupina v matčině linii byla zaznamenána na školách se společenskovedním zaměřením. Zde

Tabulka č. 11: Vztahová analýza vzdělání matky / otce a rodinné tradice za rok 2002

Oborové zaměření	Celkem odpovědí v souboru	Celkem VŠ vzdělání		Selektor S ₁ ⁶²			
		Matka	Otec	Kvantita		Podíl z celku (v %)	
				Matka	Otec	Matka	Otec
Lékařské	100	44	58	26	32	26	32
Pedagogické	207	46	61	24	15	11,6	7,3
Právnické	74	35	47	12	17	16,3	23
Ekonomické	252	61	99	21	33	8,3	13,1
Společenské	162	57	70	20	24	12,4	14,8
Technické	396	96	115	34	40	8,6	10,1
Zemědělské	52	9	16	3	6	5,8	11,5
Přírodovědecké	103	34	42	11	20	10,7	19,4
Celkem	1345	382	508	151	187	11,2	13,9

⁶² Celkový počet jedinců, kteří studovali z důvodu udržení rodinné tradice, jejichž matka či otec dosáhli VŠ vzdělání a zároveň, jež plánovali zaměstnání ve studovaném oboru. Viz. oddíl 4.3.

se jednalo o 12,4% dotázaných v tomto sektoru. Otcovská vzdělanost ovlivnila rozhodnutí cca. 20% studentů přírodovědeckých oborů, což je třetí nejvyšší zjištěná hodnota. O 4,6% menší skupinu tvořili potomci VŠ otců na humanitních školách. Zajímavé je, že dosud nejsilněji statisticky prokázaná mezigenerační výměna u ekonomicky zaměřených rodin, v tomto roce nevykázala příliš vysoké výsledky, navíc by mohla být srovnatelná s technickými obory. Celkový úhrn studujících kvůli udržení rodinné tradice a s vysokoškolsky vzdělanými rodiči pak v tomto roce dosáhl podobných hodnot, jako v předchozích letech. U matek činil podíl 11,2% a u otců 13,9% ze všech 1345 odpovědí v souboru.

5. 4. Rok 2005

5. 4. 1. Frekvenční analýza

V posledním sledovaném období nedošlo k významnějším migracím mezi uchazeči o jednotlivé obory. Nejvyšší početní nárůst lze z tabulky číslo 12 vysledovat u vysokých škol s ekonomickým zaměřením, které studovalo celkem 23,9% všech dotázaných. O necelé procento více vykázaly školy prohlubující technické znalosti, čímž se opět staly nejžádanějším studijním oborem. Zvýšený zájem o společenskovední sektor dokládá také 18,6% příslušníků fakult, které se tematikou zabývají. Mírné zvýšení množství studentů zaznamenaly také právnické vysoké školy. Rozhodně neměnné procento studujících odpovídalo lékařským fakultám, tradičně 7%. Nejméně vyhledávanými vysokými školami byly zemědělské s 2,6% a přírodovědecké s 3,1% z celkového počtu studentů.

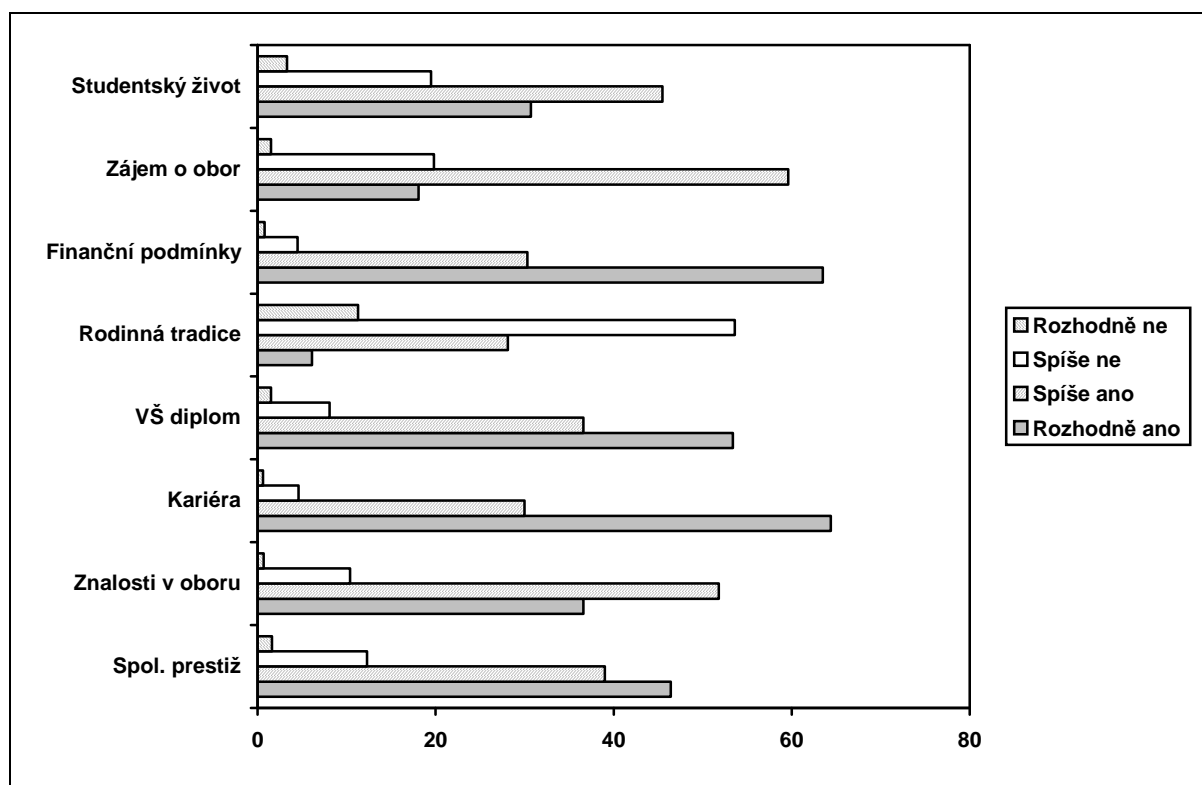
Důvody, které motivovaly uchazeče ke studiu na vysoké škole (otázka č. 16/2005),⁶³ spadaly převážně do socioekonomické sféry. Kumulací rozhodně a spíše souhlasících bylo zjištěno dle grafu číslo 7 několik významných shod v názorovém postoji respondentů. 94,4% dotázaných uvedlo jako důvod svého rozhodnutí budoucí profesní kariéru, jíž by se mohli v oboru věnovat. Finanční podmínky spojené se znalostmi v oboru, byly motivem pro 93,5%. Třetí nejčastější shoda v názorech byla nalezena v případě získání vysokoškolského diplomu, celkem 90%. Stejně procento studentů souhlasilo s výrokem, že důvodem ke studiu byla společenská prestiž.

⁶³ Viz. příloha číslo 4.

Tabulka č. 12: Rozložení studentů dle oborového zaměření v roce 2005 (% , výsledky CSVŠ)

Oborové zaměření	
Lékařské	7,0
Pedagogické	11,3
Právnícké	8,7
Ekonomické	23,9
Společenské	18,6
Technické	24,8
Zemědělské	2,6
Přírodovědecké	3,1
Celkem	100,0

Graf č. 7: Motivace ke studiu v roce 2005 (v %)

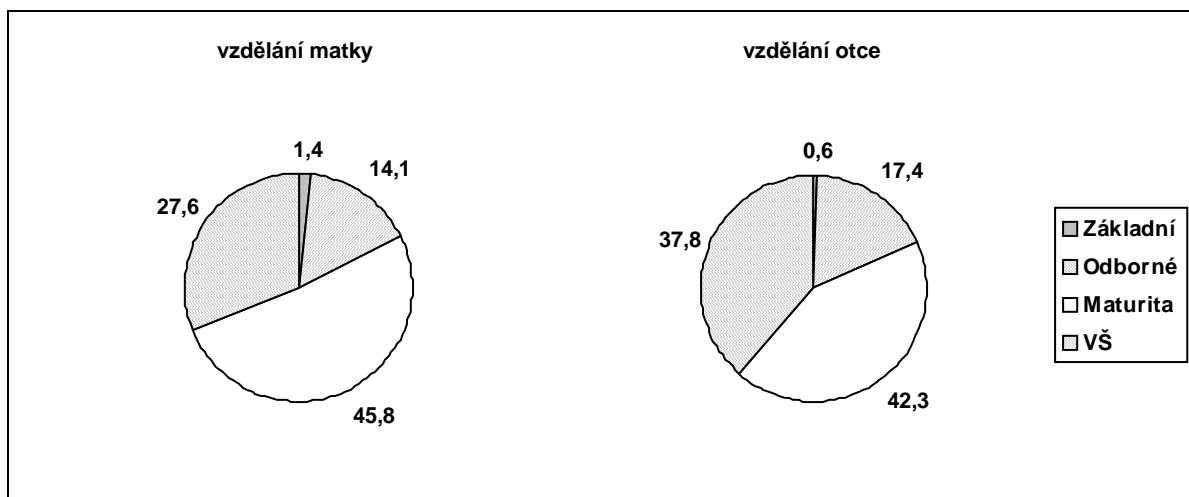

Stejně jako v předchozích letech, pokračování v rodinné tradici jako důvod své volby VŠ nepodpořilo 64,9% všech dotázaných (z toho 53,6% spíše nesouhlasících). Ve srovnání s předchozími lety může být řečeno, že došlo k určitým posunům v ekonomických podmínkách VŠ studentů. Hlavním zdrojem příjmů (otázka č. 31/2005)⁶⁴ byl stále pro 88% dotázaných rodinný rozpočet, k čemuž 54,5%

⁶⁴ Viz. příloha číslo 4.

dotázaných využívalo možnosti občasného přivýdělku.⁶⁵ Důležitou změnu představoval početní nárůst pravidelně vydělávajících jednotlivců, který ve sledovaném období přesáhl 30%. Podstatně snížen byl také počet studentů, kteří čerpali sociální dávky (celkem 26,3%). Pokud bychom toto číslo porovnali se skupinou těch, jejichž domácí rozpočet byl studiem na vysoké škole (otázka č. 34/2005)⁶⁶ zatížen, odhalíme zde pěti procentní rozdíl.⁶⁷ Zbýlých 79% dotázaných nepovažovalo finanční náročnost studia za velké břemeno pro rodinný rozpočet. Budoucí zaměstnání (otázka č. 38/2005)⁶⁸ ve vystudovaném oboru plánovalo 26,6% respondentů.⁶⁹ Naopak práci v jiném oboru 7,9% dotázaných. Největší podíl

Graf č. 8: Nejvyšší dosažené vzdělání matky / otce v roce 2005 (v %)

Tabulka č. 13: Profesní zaměření matky / otce v roce 2005 (v %)

Profese	Matka	Otec
Odborník	36,1	42,3
Rutinní duševní pracovník	43,4	16,2
Podnikatel	7,1	17,5
Vedoucí a kvalifikovaný pracovník	6,3	13,2
Nekvalifikovaný pracovník	3,6	8,3
Agrární pracovník	0,7	1
Neaktivní	2,9	1,4
Celkem	100,0	100,0

⁶⁵ Viz. příloha číslo 11A.

⁶⁶ Viz. příloha číslo 4.

⁶⁷ Viz. příloha číslo 11B.

⁶⁸ Viz. příloha číslo 4.

⁶⁹ Viz. příloha číslo 11C.

odpovědí byl však zaznamenán u položky „přízpůsobí se“, kterou zvolilo celkem 57,4% studentů.

V charakteristice, zjišťující úroveň vzdělání rodinných příslušníků (otázka č. 48/2005),⁷⁰ se nejvíce odpovědí nakumulovalo v možnosti „středoškolské s maturitou,“ a to jak v případě matek (celkem 45,8%) tak v případě otců (celkem 42,3%). Otcové již tradičně dosáhli vyšší úrovně vzdělání než matky. Tento více než 10% rozdíl mezi pohlavími znázorňuje graf číslo 8. Byl zde také zachycen cca. 20% podíl studentů, jejichž otec či matka měli buď základní, nebo odborné vzdělání. V případě otců bylo vyučení uvedeno v 17,4% případů a základní vzdělání v 0,6%. Matky dosáhly základní kvalifikace v 1,4% a odborné v 14,1% případů.

Pozici odborného pracovníka matkám přiřklo 36,1%, otcům 42,3% dotázaných. Současně se jednalo o nejfrekventovanější typ zaměstnání rodiče (otázka č. 49/2005).⁷¹ Matky vykonávaly rutinní duševní práci skoro třikrát častěji než otcové. Tabulka číslo 13 vykazuje také více než 10ti% rozdíl mezi pohlavími v případech soukromého podnikání. Ve sledovaném roce celkový počet podnikajících otců činil 17,5%, kdežto matek jen 7,1%. Otcové také více vykonávali funkci vedoucího či kvalifikovaného dělníka. Naopak vyšší počet ekonomicky neaktivních jedinců odhalila analýza mezi matkami, celkem 2,9%.

5. 4. 2. Korelační analýza

V roce 2005 se zvýšené hladiny významnosti objevily u stejných indikátorů jako v předchozích letech. Shodně ovlivnilo vzdělání otce nebo matky množství těch, kteří pobírali sociální dávky. Vysoká kladná odchylka byla naměřena tam, kde rodiče získali odborné vzdělání.⁷² U otců navíc také tehdy, vystudovali-li střední školu se závěrečnou maturitní zkouškou. Naopak ke snížení počtu jednotlivců vůči očekávanému stavu došlo ve skupině studentů, kteří uvedli, že jejich rodič dosáhl terciální kvalifikace. Přibližně stejné hodnoty u hladin významnosti naměřil test mezi vazbou VŠ vzdělání na míru zatížení domácího rozpočtu studiem. Tento druh finančních výdajů navíc nečinil problém zvýšenému okruhu dotázaných, než kdy dříve a to bez ohledu na pohlaví rodiče. Na druhé straně také větší skupina

⁷⁰ Viz. příloha číslo 4.

⁷¹ Viz. příloha číslo 4.

⁷² Viz. příloha číslo 12A/12B.

respondentů s odborně a středoškolsky vzdělaným rodičem hodnotila ekonomickou náročnost studií jako velmi vysokou, přičemž zjištěné výsledky u matek a otců se velmi podobaly. Tato situace se samozřejmě odrazila na množství studentů využívajících státní sociální příspěvky. Důležitou spojitost v tomto případě prokázala zejména odborná kvalifikace rodiče, u otců také středoškolské vzdělání. Kladné odchylky od předpokládaného stavu svědčily o zvýšeném množství rodin, které využívaly sociální dávky jako jeden z prostředků při financování VŠ studií. Rozdíl v odhadech se objevil i u studentů, kteří pocházeli z rodin, kde otec či matka získali terciální kvalifikaci, a kteří neshledali studia vůbec ekonomicky náročná. Velký kladný nárůst shodně vypovídajících respondentů byl zaznamenán především v prvním případě. Mezi motivy, které v závislosti na vzdělání otce zaznamenaly zvýšenou odchylku od očekávaného stavu, se prvně zařadily finanční podmínky. Ti, jejichž otec

Tabulka č. 14: Chi-Square test vzdělání matky / otce s vybranými indikátory v roce 2005

		Vzdělání matky	Vzdělání otce
Motivace ke studiu	Studentský život	-	-
	Zájem o obor	-	-
	Finanční podmínky	-	0,000 (-)
	Rodinná tradice	-	0,000 (+)
	VŠ diplom	0,002 (-)	-
	Kariéra	0,000 (-)	-
	Znalosti v oboru	-	-
	Společenská prestiž	-	-
	Zajímavé zaměstnání	-	-
Zdroje příjmů	Pravidelná mzda	-	-
	Přivýdělek	-	-
	Stipendium	-	-
	Sociální podpora	0,000 (+)	0,000 (-)
	Od rodičů	0,004 (-)	-
Míra zatížení domácího rozpočtu	Značně zatěžuje	0,000 (-)	0,000 (-)
	Únosná mez	-	-
	Vůbec nezatěžuje	0,000 (+)	0,000 (+)
Budoucí plány	Stejný obor	0,002 (+)	-
	Jiný oboru	0,005 (+)	-
	Přizpůsobí se	-	-
	Ostatní	-	-

dosáhl odborné kvalifikace a kteří zároveň nestudují kvůli penězům, tvořili početně menší skupinu. Naopak studentů s otcem vysokoškolačkem, pro které finance také nepředstavovaly důležitý faktor, bylo více. Součtem získaných odchylek u „rozhodně“ a „spíše souhlasících“ studentů s rodinnou tradicí jako důležitým determinanem při volbě fakulty a současně pocházejících z rodin s akademicky vzdělaným otcem, získáváme nevyšší kladnou naměřenou hodnotu v tomto bloku indikátorů.⁷³ Matčino střední vzdělání naopak nemotivovalo větší počet respondentů tehdy, volí-li školu za účelem získání VŠ diplomu a tehdy, bylo-li to kvůli budoucí kariéře.⁷⁴

Poslední významnou korelaci analýza potvrdila u vztahu mezi budoucími plány a úrovní dosaženého vzdělání matky. Kladná statistická odchylka a tedy vyšší počet jednotlivců se objevil tam, kde se respondenti rozhodli pro práci ve stejném oboru a jejichž matka dosáhla základního vzdělání. Přibližně stejné množství dotázaných z rodin s VŠ vzdělanou matkou pak plánovalo pracovní profesi v jiném oboru, než byl ten, který studovalo.

5. 4. 3. Analýza zjištěných vztahů pomocí umělých znaků

Selektoru S_1 odpovídalo v roce 2005 z celkem 1950 respondentů 7,13% těch, kteří studovali za účelem udržení rodinné tradice, chtěli pracovat ve studovaném oboru a zároveň jejichž matka dosáhla VŠ vzdělání a zároveň 10,66% stejně odpovídajících, kteří pocházeli z rodin s VŠ otcem. Opět tak byla potvrzena určitá část studentské populace potvrzující hypotézu H_1 ,⁷⁵ nicméně v poněkud odlišném složení. Jak dokládá tabulka číslo 15, nejvíce shodných odpovědí odhalila analýza mezi příslušníky přírodovědeckých fakult, kde podíl u matek činil 15% a u otců 21,7%. Výsledky u tohoto oboru dosáhly vůbec poprvé takto vysokých hodnot za celé sledované období, což zároveň představovalo nejvýraznější změnu v celkovém složení respondentů. Druhý nejčastější průnik odpovědí v matčině linii dokládají lékařské obory, podobným rozsahem ovlivnila matčina vzdělanost volbu VŠ u cca. 8% posluchačů právnických a technických fakult. Otcova kvalifikace se protkla s odpověďmi relativně ve stejné míře, tj. cca. ve 12% případů na lékařských,

⁷³ Viz. příloha číslo 12B.

⁷⁴ Viz. příloha číslo 12A.

⁷⁵ Viz. oddíl 4.3.

Tabulka č. 15: Vztahová analýza vzdělání matky / otce a rodinné tradice za rok 2005

Oborové zaměření	Celkem odpovědí v souboru	Celkem VŠ vzdělání		Selektor S1 ⁷⁶			
		Matka	Otec	Kvantita		Podíl z celku (v %)	
				Matka	Otec	Matka	Otec
Lékařské	137	37	43	13	16	9,5	11,7
Pedagogické	221	65	81	15	22	6,8	10
Právnícké	170	62	86	14	21	8,2	12,4
Ekonomické	466	116	148	19	30	4	6,4
Společenské	362	118	174	24	45	6,6	12,4
Technické	484	105	162	43	59	8,9	12,2
Zemědělské	50	11	14	2	2	4	4
Přírodovědecké	60	25	29	9	13	15,00	21,66
Celkem	1950	539	737	139	208	7,13	10,66

právníckých, společenskovedních a technických VŠ. Ve srovnání s předchozími lety dosáhly naměřené hodnoty v případě ekonomických oborů zcela nejnižších hodnot.

⁷⁶ Celkový počet jedinců, kteří studovali z důvodu udržení rodinné tradice, jejichž matka či otec dosáhli VŠ vzdělání a zároveň, jež plánovali zaměstnání ve studovaném oboru. Viz. oddíl 4.3.

6. Výsledná analýza zjištěných hodnot a závěrečné shrnutí

Na základě longitudinálního výzkumu socioekonomických podmínek studentů vysokých škol CSVŠ z let 1995 - 2005 bylo možné zjistit konkrétní úroveň vybraných charakteristik v každém sledovaném období. Selekce analyzovaných položek⁷⁷ vycházela z teoretického výkladu Bourdieuovy kulturní reprodukce, zejména z jeho teze o mezigeneračním přenosu vysokoškolského vzdělání v rámci rodinných jednotek. Výběr proměnných ovlivnily také metodologické nástroje, jež jsou popsány výše.⁷⁸ Ze sběrných archů se tak mezi určující indikátory zařadily zaprvé motivy, které vedly dotazovaného ke studiu na vysoké škole, zadruhé výchozí kulturní a ekonomická úroveň jednotlivce a zatřetí oborové zaměření respondenta.

6. 1. Vývoj oborových preferencí žadatelů o VŠ vzdělání

Nejvýraznější nárůst počtu studujících lze v tabulce číslo 16 vysledovat u fakult se společenskovedním zaměřením. V roce 1995 tvořil podíl všech studentů takových fakult pouze 1,9% z celkového množství studentů, ale o dekádu později to bylo již 18,6%. Další výrazné navýšení zaznamenaly ekonomické obory, které v roce 2005 navštěvovalo o 10% více studentů (z původních 13,2% na 23,9%). Současně poklesl zájem o vysoké školy s pedagogickým, zemědělským a přírodovědným zaměřením. Nejnižší úbytek vykázaly technické obory (celkem 3,3% v roce 2005), které si zároveň za celé sledované období udržely pozici nejnavštěvovanějších VŠ. Zlom v rozvrstvení uchazečů o terciální vzdělání představoval rok 1998, což byl zřejmě důsledek úpravy Zákona o vysokých školách proběhnuvší toho roku.⁷⁹ Lze tedy říci, že v průběhu sledovaného období došlo k několika zásadním změnám v oborových preferencích uchazečů o vysoké školy.

Opačný trend, tj. stagnaci v množství studentů, vykázaly VŠ s lékařským zaměřením. Podíl posluchačů ve všech sledovaných obdobích se pohyboval vždy kolem 7%. U právnických fakult zaznamenala analýza v letech 1998 a 2002 dokonce úbytek z celkového počtu příslušníků o cca. 3%. V posledním sledovaném roce se však stav

⁷⁷ Viz. oddíl 4.2.

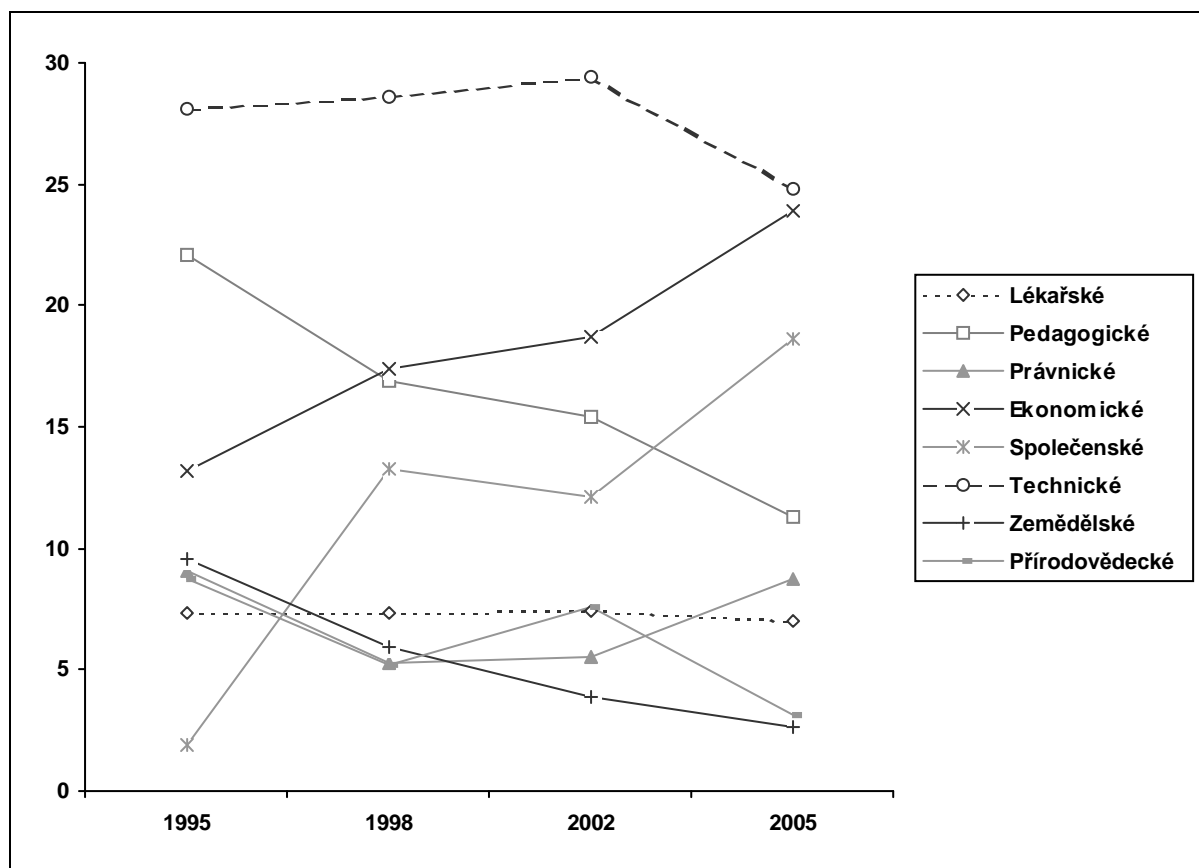
⁷⁸ Viz. oddíl 4.

⁷⁹ Viz. oddíl 3.3.

Tabulka č. 16: Oborové rozložení studentů v jednotlivých sledovaných letech (v %)

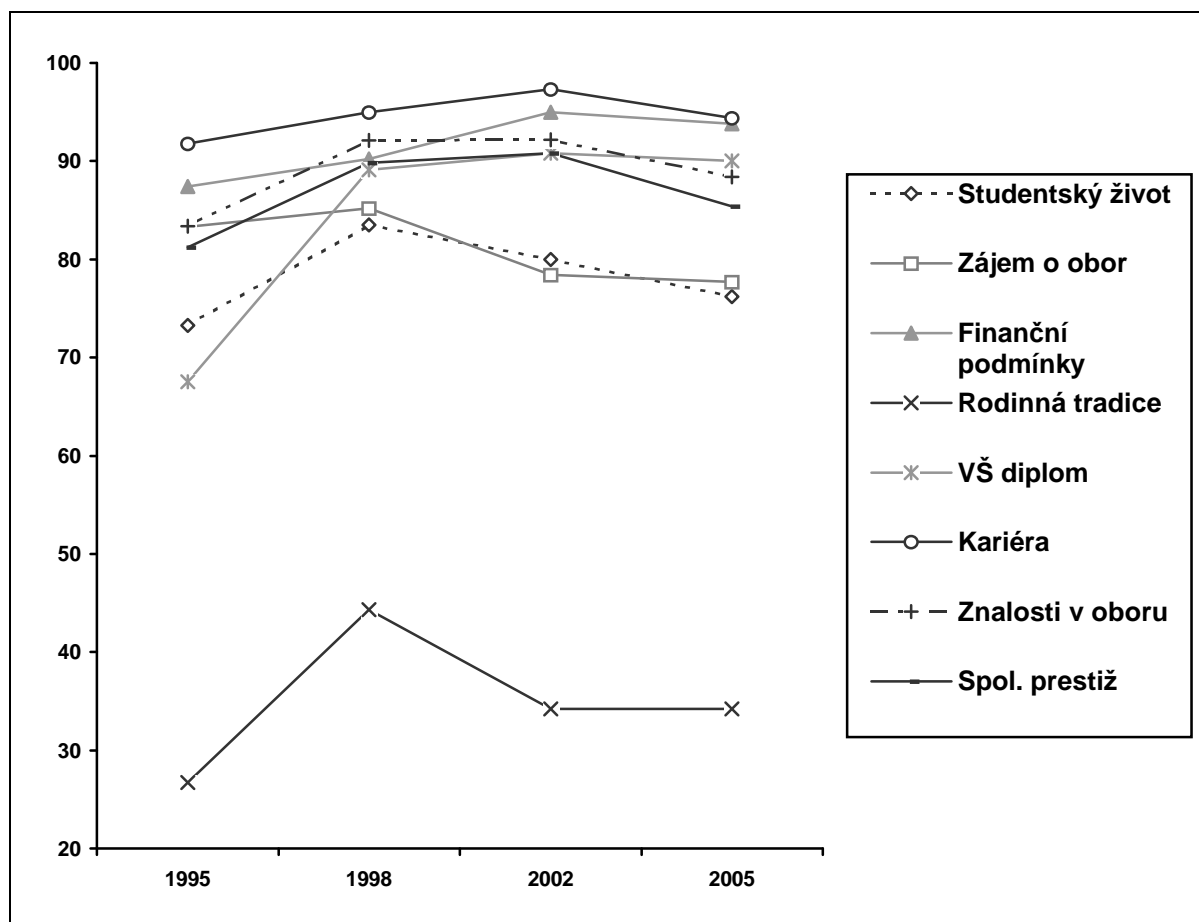
	1995	1998	2002	2005
Lékařské	7,3	7,3	7,4	7,0
Pedagogické	22,1	16,9	15,4	11,3
Právnícké	9,1	5,3	5,5	8,7
Ekonomické	13,2	17,4	18,7	23,9
Společenské	1,9	13,3	12,1	18,6
Technické	28,1	28,6	29,4	24,8
Zemědělské	9,6	5,9	3,9	2,6
Přírodovědecké	8,7	5,2	7,6	3,1
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0

Graf č. 21: Grafické znázornění změn v podílech studentů dle oborového zaměření v jednotlivých sledovaných letech (v %)

opět ustálil na 9%. Obě skupiny studentů se navíc ukázaly jako velice důležité v dalším zkoumání, které vyhodnocovalo jejich kulturní a socioekonomické dispozice. Pokud bychom vzali v úvahu motivy, jimiž se jednotlivci řídili při volbě svých studií, zjistili bychom, že primárně jejich rozhodnutí ovlivnila především socioekonomická

Graf č. 22: Hladiny souhlasících s motivy ke studiu v jednotlivých sledovaných letech (v %)

perspektiva budoucího života. Shodné názory, často v 90 a více procentech případů, zaznamenala frekvenční analýza mezi respondenty motivovanými kariérou nebo finančními podmínkami, které vyplývaly z oborového zaměření (viz. graf číslo 21). Z toho by mohlo být vyvozeno, že mladí lidé chtěli získat VŠ diplom kvůli možnosti vyššího výdělku, a protože nejlépe placená zaměstnání spadají hlavně do finančního sektoru, došlo také ke zvýšení zájmu o ekonomické školy. Nárůst absolventů tohoto oboru však mohla zapříčinit také transformace české společnosti z industriálního, centrálně řízeného, tržního hospodářství na moderní kapitalistickou ekonomiku s převažujícím terciálním sektorem (služby), jehož řídicími jednotkami mohou být především finanční analytici.

6. 2. Různé úrovně vzdělání

Lékařské a právnické obory nebyly zajímavé pouze tím, že vzdělávaly neměnný podíl mladých lidí. Za jejich významnou specifikaci, kterou odhalila korelační analýza a

následné porovnávání odpovědí umělými znaky, lze považovat vysoký výskyt jednotlivců se společnými kulturními předpoklady.

Výchozí bod hypotézy H₁⁸⁰ tvoří domněnka autora, vycházející z konceptu P. Bourdieuho, že nejdůležitějším faktorem při získání terciálního vzdělání jednotlivce je rodinné dědictví v podobě kulturních hodnot. Kvůli lepšímu pochopení jejich funkce je Bourdieu označil za kulturní kapitál. Vedle toho existují další dva druhy kapitálu, které se v procesu mezigenerační výměny uplatňují. Sociální kapitál, představující sítě kontaktů jednotlivce a dále ekonomický kapitál, v podobě různých finančních držeb. Dohromady s kulturním kapitálem usnadňují jednotlivci orientaci a přístup ke konkrétním cílům ve společnosti. Jak již bylo uvedeno výše, výzkum byl založen na těchto výchozích předpokladech a zaměřil se na sledování relevantních indikátorů, které byly k dispozici.

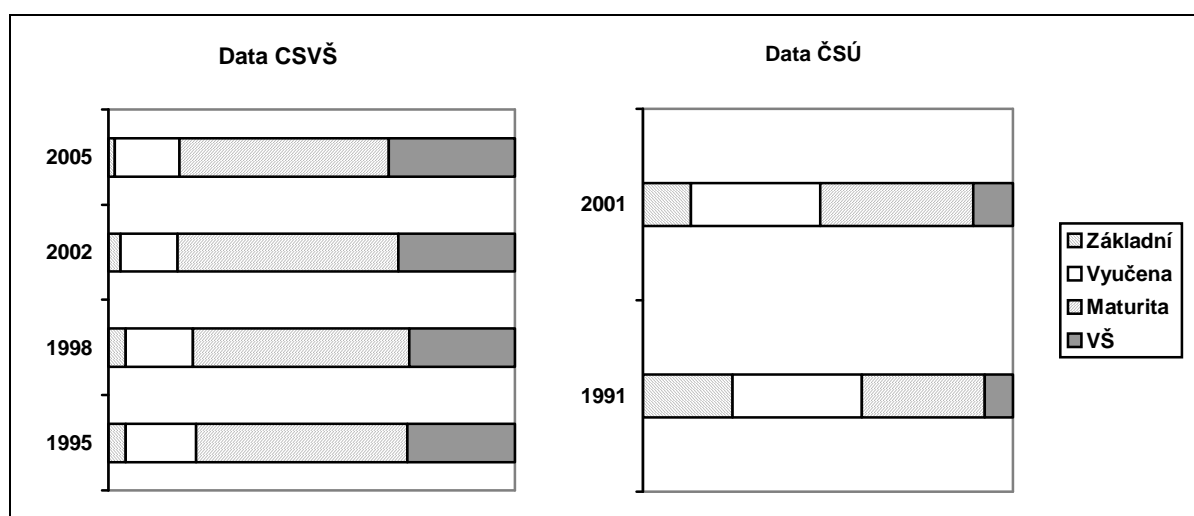
Ve všech čtyřech sledovaných letech nedošlo k větším změnám v celkovém podílu rodičovské vzdělanosti. Matky průměrně dosahovaly nejvyššího stupně vzdělání ve 27%, otcové pak ve 39% případů. Jak dokládá tabulka číslo 17, rozdíl mezi dosaženým vzděláním mužů a žen byl zjištěn i u středního vzdělání s maturitou, kde získaly početnější převahu ženy. Komparace těchto zjištěných hodnot s celkovou vzdělanostní úrovní obyvatel České republiky, zjištěnou při censu v roce 1991 a 2001 Českým statistickým úřadem, odhalila významné rozdíly. Časově nejbližší údaje, jak je zjevné z grafů číslo 23 a 24, pocházely 1) z let 1991 a 1995, 2) z roku 2001 a 2002. V prvním případě činil podíl všech studentů, kteří pocházeli z rodin s VŠ vzdělanou matkou, 26,4%, což je ve srovnání se 7,5% ekonomicky aktivních, VŠ vzdělaných žen v celé populaci až 3,5krát více. Skupina respondentů se stejně vzdělaným otcem pak dosáhla téměř 4x vyššího výsledku oproti celorepublikovému stavu. Je tedy zřejmé, že muži dosáhli v tomto období vyššího vzdělání častěji než ženy a navíc také více ovlivňovali své potomky ve vzdělávacím procesu. Výsledky analýzy z počátku 90. let jsou zajímavé i z toho důvodu, že se v nich nereflektují žádné zásadní změny, související s transformací vysokého školství v ČR. Způsob výběru odpovídajících žadatelů totiž ještě neovlivnila nová kapacitní strategie, která vyplývala ze změny Zákona o vysokých školách z roku 1998, umožňující především rozšíření celkového počtu studijních míst.

⁸⁰ Viz. oddíl 4.3.

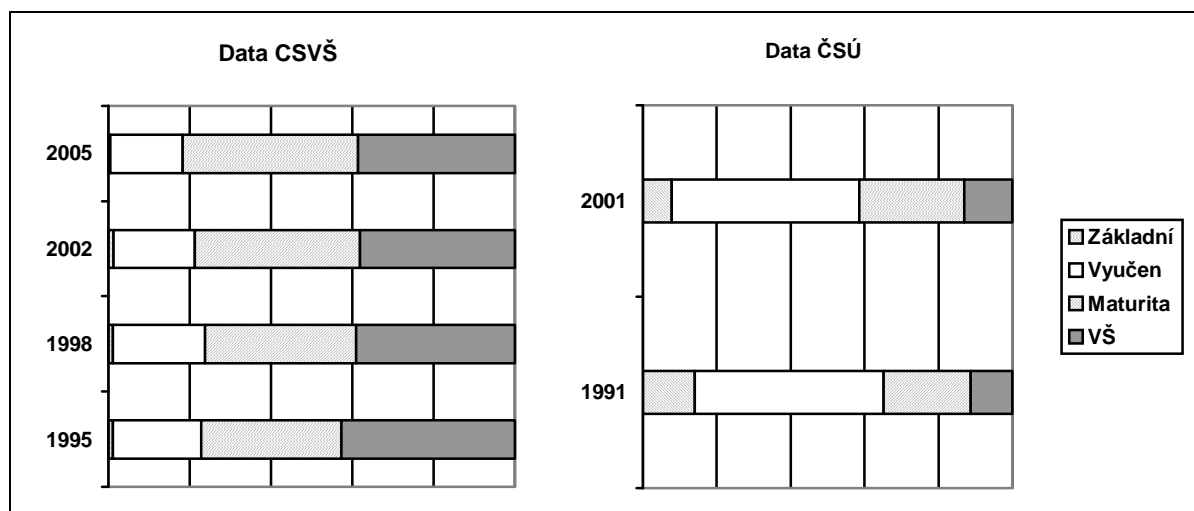
Tabulka č. 17: Dosažené vzdělání matky / otce v jednotlivých sledovaných letech (v %)

	1995		1998		2002		2005	
	Matka	Otec	Matka	Otec	Matka	Otec	Matka	Otec
Vysokoškolské	26,4	42,7	26	39	28,7	38,1	27,6	37,8
Střední s maturitou	52	34,4	53,3	37,2	54,2	40,7	45,8	42,3
Vyučen/a	17,4	21,8	16,5	22,7	14	20	14,1	17,4
Základní	4,2	1,1	4,3	1,1	3	1,3	1,4	0,5
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Graf č. 23: Porovnání celkové vzdělanosti matek studentů VŠ se vzděláním ekonomicky aktivních žen v celé populaci ČR, zjištěných při censu v roce 1991 a 2001⁸¹ (v %)

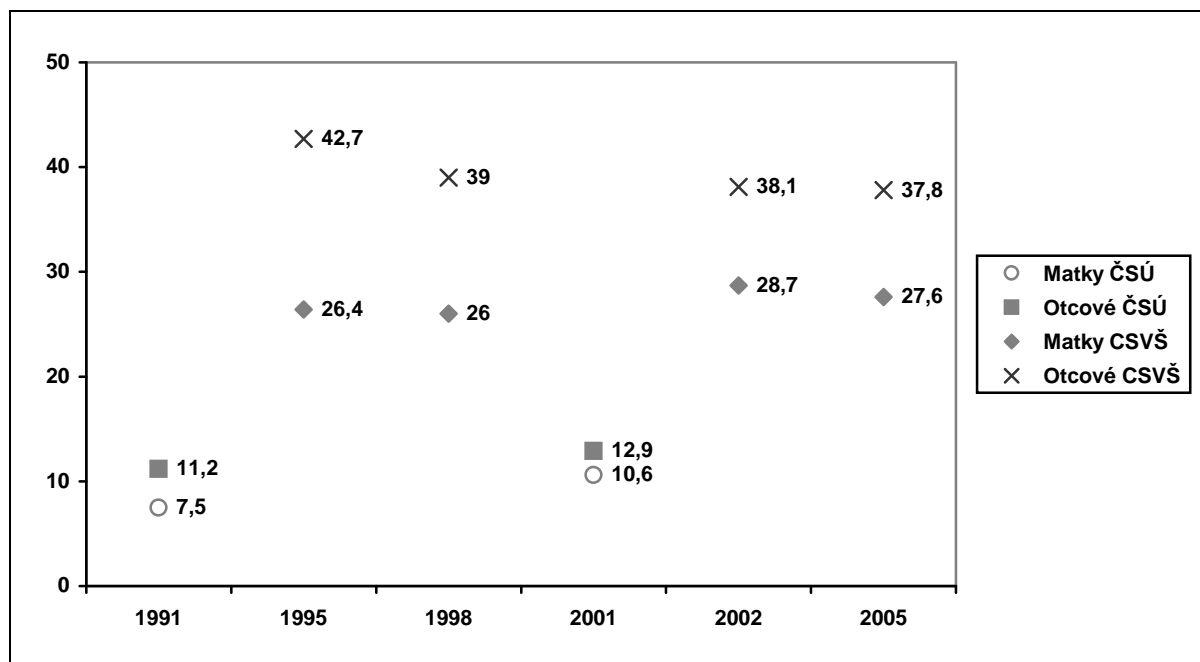
Graf č. 24: Porovnání celkové vzdělanosti otců studentů VŠ se vzděláním ekonomicky aktivních mužů v celé populaci ČR, zjištěných při censu v roce 1991 a 2001⁸² (v %)

⁸¹ Více informací na [http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/F6002AC9D6/\\$File/411303a3.pdf](http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/F6002AC9D6/$File/411303a3.pdf).

⁸² Více informací na [http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/F6002AC9D6/\\$File/411303a3.pdf](http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/F6002AC9D6/$File/411303a3.pdf).

Graf č. 23: Celkové porovnání vysokoškolsky vzdělaných rodičů studentů VŠ s počtem vysokoškolsky vzdělaných mužů a žen v České republice zjištěným při censu v roce 1991 a 2001 (v %)

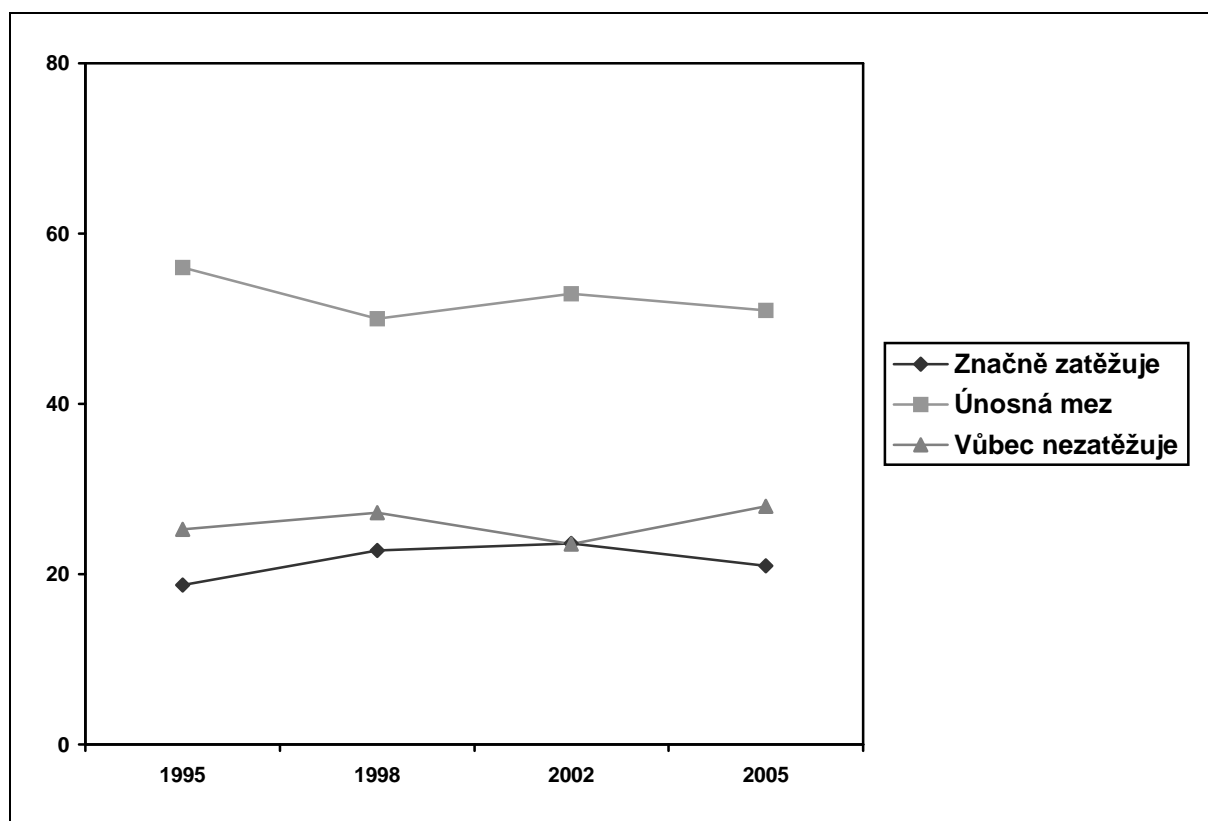
V druhém případě, tj. v roce 2001, tvořil dle dat ČSÚ celkový počet VŠ vzdělaných žen v ČR 10,6%. Vedle toho přibylo i respondentů, jejichž matka získala terciální kvalifikaci. Mužů v populaci se stejnou úrovní vzdělání bylo zjištěno 12,9%, přičemž studentů, kteří u otců uvedli vyšší kvalifikaci, bylo celkem 38,1%. Ve výsledném poměru to znamenalo skoro trojnásobně vyšší zastoupení jednotlivců s pravděpodobně vysokým kulturním kapitálem na vysokých školách nehledě na pohlaví rodiče. Je zjevné, že z hlediska genderové problematiky došlo během jedné dekády ke zrovnoprávnění co do celkového počtu VŠ vzdělaných v ČR. Co se týče průměrného zastoupení studentů, pocházejících z rodin, kde matka či otec dosáhli terciální kvalifikace, byl u otců podle grafu číslo 23 zaznamenán úbytek, naopak u matek pozorován nárůst jedinců s tímto kulturním zázemím.

Pozoruhodné výsledky přinesla také analýza profese, kterou rodiče toho času vykonávali. Pokud bychom předpokládali, že pozicí tzv. odborníka se rozumí ta činnost v systému práce, jež nezbytně vyžaduje vysokoškolské vzdělání, museli bychom svůj postoj přehodnotit. V každém zkoumaném roce totiž vykonávalo profesi tohoto druhu vyšší množství matek a otců, než jaké by mohlo být myšleno na základě vzdělání. A ačkoliv nebyla do celkového srovnání zařazena data z roku 2002, z tabulky číslo 18 je zřejmé, že toto pomyslné pravidlo neplatilo zejména pro ženy.

Tabulka č. 18: Profesní zaměření matky / otce v jednotlivých sledovaných letech (v %)

	1995		1998		2002 ⁸³		2005	
	Matka	Otec	Matka	Otec	Matka	Otec	Matka	Otec
Odborník	45,1	58,2	39,4	51,7	-	-	36,1	42,3
Duševní pracovník	38,3	8,0	42	6,8	-	-	43,4	16,2
Podnikatel	2,3	7,1	3,9	13,5	-	-	7,1	17,5
Kvalifikovaný pracovník	8,1	16,6	7	16,9	-	-	6,3	13,2
Nekvalifikovaný pracovník	5,1	8,7	4,3	8,6	-	-	3,6	8,3
Agrární pracovník	1,2	1,3	0,9	1,3	-	-	0,7	1
Neaktivní	-	-	2,5	1,3	-	-	2,9	1,4
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	-	-	100,0	100,0

Graf č. 25: Míra zatížení domácího rozpočtu studiem v jednotlivých sledovaných letech (v %)

Ty totiž průměrně zastávaly pozici odborníka ve 40% případů, což je o celých 13% vyšší hodnota vůči jejich vzdělanosti. Na stejných místech se pak vyskytoval každý druhý otec. Na základě těchto výsledků lze usoudit, že více jak polovina všech studujících pocházela z rodin, které operovaly s velmi vysokým kulturním kapitálem.

⁸³ Data CSVŠ v tomto roce obsahují chybnou klasifikaci zaměstnaneckých pozic rodičů, nemohla být proto ve výzkumu využita.

Mohla by být také nepřímo vydedukována výše sociálního kapitálu vyplývající z profesního zaměření rodiče, to ovšem pouze za podmínky, že bychom přistoupili na vazbu mezi vykonávaným postem odborníka a možnými množinami kontaktů, které jeho držitel využívá k dosahování svých cílů. Na potvrzení tohoto aspektu hypotézu však nebyla k dispozici data. V kombinaci s ekonomickým aspektem základní hypotézy, tj. předpoklad určité finanční stability rodiny, vyplývající z příjmů rodičů, která umožňuje pokračování ve vyšším vzdělávání potomka bez nutnosti finančně se podílet na své obživě, získáváme specifičtější charakteristiku VŠ studentů. Jak dokládá graf číslo 25, za celé sledované období totiž v průměru celých 26% dotázaných uvedlo, že studia nepředstavovala pro jejich domácí rozpočet vůbec žádnou zátěž a dalších 52% je pak shledalo jako únosné. Součtem obou hodnot odhalíme celkem 78% zastoupení ekonomicky stabilních rodin. Svědčí o tom také 90% většina respondentů, kteří čerpali peněžní prostředky zejména z rodinných zdrojů.⁸⁴

6. 2. 1. Hlubší analýza zjištěných vazeb

V korelační analýze byla výchozí charakteristika, tj. úroveň dosaženého vzdělání obou rodičů, vztahována ke všem ostatním indikátorům, jež práce sledovala. Pomocí Chi-Square testu vyšly najevo všechny hladiny závislosti, vykazující buď zvýšené, nebo snížené hodnoty oproti očekávanému stavu. Samotné vyhodnocení se pak zaměřilo pouze na ty odchylky, které vystoupily jako statisticky významné. Ve všech sledovaných letech se objevilo několik důležitých vazeb, vyplývajících ze vzdělání rodiče. Nejvíce koreloval s výchozími daty indikátor míry zatížení rodinného rozpočtu studiem na vysoké škole, a to dokonce ve všech jeho proměnných. V roce 1995 a 1998 tak považovalo financování VŠ za velmi finančně náročné zvýšené procento studentů, kteří pocházeli z rodin, kde otec dosáhl základní kvalifikace a dále v letech 2002 a 2005 zvýšené procento těch, jejichž otec byl vyučen.⁸⁵ U matek zaznamenala analýza shodně ve všech letech zvýšené procento v případě odborného vzdělání.⁸⁶ V každém sledovaném období se také vyskytl vyšší počet studentů s vysokoškolsky

⁸⁴ Viz. příloha číslo 13A.

⁸⁵ Viz. přílohy 6B, 8B, 10B, 12B.

⁸⁶ Viz. přílohy 6A, 8A, 10A, 12A.

vzdělaným rodičem, pro který nepředstavovaly výdaje spojené s VŠ vůbec žádný problém.

Vyjma několika dalších prokázaných vazeb souvisejících s ekonomickou situací respondenta, se rodičovské vzdělání odrazilo zejména v motivaci při výběru určité fakulty. Nejvýznamnější zjištění pak představovala silná vazba výchozí proměnné s motivem rodinné tradice. Výjimkou zůstal rok 1995, kde v případě otců nebyl tento vztah indikován.

Výsledky byly důležité ze dvou důvodů: 1) frekvenční analýza naznačovala pouze malý, nebo velmi nízký podíl takto ovlivněných studentů, 2) aspekt rodinné tradice tvoří podle Bourdieua jeden ze stěžejních faktorů mezigenerační transmise. Samotná kladně zvýšená hladina závislosti, tedy oproti očekávání nárůst počtu jedinců spadajících do takto motivované skupiny, potvrdila do určité míry výskyt jisté shody teoretického konceptu s reálným stavem. Ačkoliv z frekvenční analýzy vyplynul pouze malý podíl relevantních odpovědí, vztahový test naopak potvrdil silnou spojitost vzdělání s tímto důvodem ke studiu. Zbývalo určit, kdo byli ti, kteří studovali kvůli rodinné tradici, v jakém oborovém zaměření se nacházeli a jaká byla úroveň vzdělání jejich rodičů.

6. 2. 2. Zděděná povolání

Hledání respondentů, jež se shodli v této množině odpovědí, proběhlo pomocí tzv. umělých znaků v programu SPSS. Jednalo se o způsob vybírání určitého druhu dat na základě tvorby filtrů, jež byly aplikovány na celý soubor. Nejdříve došlo ke stanovení přesně definovaného *selektoru* S_1 .⁸⁷ Jeho strukturu tvořily indikátory: 1) ověřující vysokoškolské vzdělání matky / otce a tím zároveň specifickou výši kulturního kapitálu rodiny, ze které dotazovaný pocházel; 2) obsahující explicitní souhlas s motivem rodinné tradice při volbě vysoké školy (tj. přímé přiznání mezigeneračního přenosu); 3) potvrzující rozhodnutí vykonávat budoucí zaměstnání především ve vystudovaném oboru (umožnily rozlišit celkový počet dotázaných v závislosti na studovaném oboru). Takto vybraná skupina respondentů pak odpovídala na základní otázku práce, zda na vysokých školách v České republice studují zejména potomci VŠ vzdělaných rodičů, což koresponduje s vyšším

⁸⁷ Viz. oddíl 4.3.

kulturním, sociálním a zřejmě i ekonomickým kapitálem. Zároveň jde o zjištění, jaké jsou podíly těch, kteří disponují vyšším sociálním, kulturním a ekonomickým kapitálem na celkovém množství všech studujících, případně jaké obory nejvíce reprezentovali a jak se tento podíl vyvíjel. Z úhrnného porovnání za všechna sledovaná období vyšlo najevo, že otcovská kvalifikace ovlivnila proces mezigenerační transmise ve větším rozsahu. Tabulka číslo 19 dokládá, že celkové množství respondentů odpovídajících selektoru S₁ z otcovy strany činilo průměrně 13,5%, z matčiny jen 9,5%. Příčiny tohoto rozdílu mezi pohlavím možná souvisí s postavením otce v rodině a zároveň muže ve společnosti. Tím, jak je celá dnešní společnost včetně institucionálních projevů a zvyklostí založena na svrchovaném postavení muže, se zabýval Pierre Bourdieu ve svém spise *Nadvláda mužů* (2000). Nicméně pro analýzu tohoto druhu by bylo třeba mnohem konkrétnějšího výzkumu, zakládajícího se na genderové problematice. Pro účely této práce je důležitý průměrný počet studentů S₁ nehlédě na pohlaví.

A kdo ze mezi tuto část mladých lidí patřil? Nejvyšší shodu odpovědí prokázal selektor na lékařských fakultách, kde průměrně studovalo 23% dotázaných z otcovy linie a 17% z matčiny. Druhou nejpočetnější skupinu tvořili příslušníci právnických VŠ, v případě otců 19,4%, u matek 14%. Kombinace proměnných se vzděláním otce dále ovlivnila vysoký počet těch jedinců, kteří se rozhodli pro přírodovědecké

Tabulka č. 19: *Strukturovaná odpověď S₁ v jednotlivých sledovaných letech⁸⁸ (v %)*

Oborové zaměření	Selektor S ₁							
	1995		1998 ⁸⁹		2002		2005	
	Matka	Otec	Matka	Otec	Matka	Otec	Matka	Otec
Lékařské	11,6	17	21	31,8	26	32	9,5	11,7
Pedagogické	5,3	7,4	12	15,2	11,6	7,3	6,8	10
Právnické	8,9	12,4	22,4	29,8	16,2	23	8,2	12,4
Ekonomické	13,7	20,5	10,4	20	8,3	13,1	4	6,4
Společenské	-	-	16	21	12,4	14,8	6,6	12,4
Technické	4,3	7,7	10,3	13,4	8,6	10,1	8,8	12,2
Zemědělské	-	-	9,5	10,6	5,8	11,5	4	4
Přírodovědecké	2,5	6,9	12,7	19	10,7	19,4	15	21,7
Celkem	7	11	13	18,2	11,2	13,9	7,2	10,7

⁸⁸ V roce 1995 nebyly v dotaznících CSVŠ rozlišovány společenskovední a zemědělské obory.

⁸⁹ Do selektoru S₁ nebyla ve sledovaném období zahrnuta volba budoucího zaměstnání ve studovaném oboru.

(16,8%), společenskovední (16%) a ekonomické (15%) obory. Lze také vysledovat určité posuny v rozložení studentů. Kupříkladu lékařské a právnické obory zaznamenaly relativně podobný nárůst, který byl vystřídán návratem do původního stavu. Na ekonomických školách se pak objevil dlouhotrvající úbytek takto motivovaných studentů, kdežto přírodovědecké obory vykázaly zcela opačný trend.

6. 3. Výsledná verifikace hypotézy H₁

Práce měla za úkol ověřit platnost *teorie kulturní reprodukce* Pierra Bourdieho vztaženou zejména na terciální vzdělávací systém v novodobé postkomunistické éře České republiky. Již první výsledky frekvenční analýzy naznačovaly, že vysokoškolské studium nelze v českých zemích jednoznačně považovat za výsledek mezigenerační směny. Nicméně přítomnost určitého, v jednotlivých letech velmi podobného množství dotázaných naznačovala jistou podporu výchozí teze H₁.⁹⁰ Při bližším zkoumání vyšla najevo silná spojitost rodinné tradice zejména s historicky nejstaršími obory studia, jako medicína nebo práva. V prvním případě byl v jednotlivých letech zaznamenán až 30% podíl těch, kteří při volbě svých studií vycházeli především z povolání rodinného příslušníka.⁹¹ O něco nižší čísla odhalila analýza také v ekonomických a přírodovědeckých oborech. Hypotézu H₁ dle předpokladů stanovených v oddílu 4. 3. tedy nejvíce podpořili příslušníci lékařských fakult. V závislosti na sledovaných proměnných bylo také do jisté míry prokázáno tvrzení, že vyšší vzdělání, zde prezentováno jako kulturní kapitál, bylo spojeno s vyšším stavem ekonomických dispozic jeho vlastníka. V případě sociálního kapitálu nemohlo za daných okolností dojít k přesnějšímu měření, nicméně z vazby mezi vzděláním a vykonávanou profesí jasně vyplývá, že vyšší kulturní kapitál pravděpodobně zvyšoval i celkovou efektivnost sociálního kapitálu, jehož byl nebo by v budoucnu měl být jedinec vlastníkem. Sama skutečnost, že mezi zkoumanými studenty medicíny se vyskytovalo až 30% potomků lékařů, je důležitá nejen jako důkaz mezigenerační transmise, nýbrž také svědčí o určitém funkčním systému společnosti, který nepodléhá vnějším státotvorným a ideologickým prvkům. Možná, že by bylo opodstatněné připomenout, že doba, v níž celý teoretický koncept vznikl,

⁹⁰ Viz. oddíl 4.3.

⁹¹ Viz. tabulka číslo 19.

podmínky, jež jeho tvorbu provázely a struktura sociálního uspořádání společnosti, na jejíž základě ho autor zkonstruoval, byly zcela rozdílné než ty, které se uskutečňovaly v procesu transformace České republiky v posledních 17 letech, a za nichž proběhl celý výzkum.

7. Závěr

Porevoluční transformace systému terciálního vzdělávání ČR, započatá v roce 1990 prostřednictvím legislativních úprav, znamenala odstartování běhu na dlouhé trati, jehož cílem měl být otevřený školský systém. Systém, který by dostatečně uspokojil zvýšený zájem o vyšší vzdělání a který by umožnil studium každému odpovídajícímu žadateli. Z tohoto důvodu došlo během jedné dekády hned k několika novelizacím Zákona o vysokých školách.⁹² Každá změna představovala specifický zásah do procesu získávání terciální kvalifikace a jako taková mohla být vysledována v datech CSVŠ. Žádoucím stavem je situace, kdy uchazeč o VŠ vzdělání nebude odmítnut jen díky nedostatečné kapacitě, popř. úzkému okruhu nabízených specializací. Je však třeba zjistit, do jaké míry bude touto změnou ovlivněna jistá zákonitost v reprodukci životních šancí, kterou utváří nejzákladnější společenská jednotka - rodina. Pierre Bourdieu, společně s celou řadou dalších autorů, si byl této důležité skutečnosti vědom, a proto se zaměřil na komplexní zpracování celého problému. Snažil se pojmenovat určité společenské procesy, jež ovlivňují mezigenerační přenos. Stejně tak jako výše finančních prostředků, ovlivňovala úroveň dosaženého vzdělání i výše kulturního a sociálního kapitálu. Význam tohoto „kapitálu“ se projevil i v této práci. Jinými slovy, vzdělání je specifická forma kapitálu, do které investují za účelem zhodnocení vkladu v budoucnu především jedinci z určitých vrstev společnosti.

Pokud bychom se řídili výslednými hodnotami, mohlo by se zdát, že hypotéza H₁, potažmo *teorie kulturní reprodukce*, byla prokázána jen velmi slabě. Na druhé straně můžeme hovořit o neustálém vývoji v celkovém složení studentů vysokých škol, s nímž se samozřejmě ruku v ruce mění i jejich socioekonomické a kulturní charakteristiky. Ačkoliv výzkum podlel nutným omezením, která vyplývala ze struktury dotazníků CSVŠ užitých v jednotlivých letech, mohla být relativně snadno zjištěna hodnota kulturního a ekonomického kapitálu. Zde prokázala analýza velmi vysoký počet jedinců s vysokoškolsky vzdělanou matkou či otcem, resp. převážné zastoupení členů ekonomicky lépe situovaných vrstev. Oběma kritériím vyhovovali až tři čtvrtiny všech dotázaných. Z toho vyplývá, že české vysoké školy navštěvuje pouze nízké procento příslušníků sociálně slabých vrstev. Příčiny by mohly být nalezeny ve srovnání skupiny respondentů, kteří uvedli jako nejvyšší dosažené

⁹² Viz. oddíl 3.3.

vzdělání matky či otce základní kvalifikaci, či odborné vyučení, s celkovým počtem těch, pro něž financování VŠ studií představovalo vysokou zátěž pro rodinný rozpočet. Obě množiny dosahují v jednotlivých letech shodných výsledků, čímž opět svědčí ve prospěch výchozí teze H₁. Čistě pro dokreslení se pak v práci objevila položka „současné profese matky či otce“, která by mohla sloužit jako vedlejší ukazatel míry sociálního kapitálu, bude-li v úvahu vzata podmínka, že pozice vysokého odborníka je spojena s určitou škálou možných konexí, které jedinec využívá při dosahování svých osobních cílů. Ke zjištění konkrétní hodnoty sociálního kapitálu by musely být využity výše uvedené nástroje.⁹³

Každopádně úvodní hypotéza byla potvrzena do určité míry, vždy v závislosti na sledovaných proměnných, které se týkaly jejích jednotlivých aspektů. Z toho důvodu se lze oprávněně domnívat, že mezigenerační transmise, především kulturních hodnot, je nedílnou součástí procesu reprodukční funkce rodiny. I když byla tato práce zaměřena pouze na jednu konkrétní složku společnosti, lze předpokládat, že obdobný trend bude možné zaznamenat ve vývoji a přenosu postavení jedince v rámci stratifikačního rozdělení i v dalších vrstvách české společnosti. Výsledkem takovéto společenské reprodukce je pak víceméně rigidní sociální mobilita, znemožňující rovnoprávný přístup nejenom k šancím na vzdělání. Ale jde opravdu o neměnný problém? Nebo je to nedostatek státní vzdělávací politiky? Neboť součástí otevřené společnosti je mimo jiné i svoboda vzdělávání, tedy rovnost v přístupu ke vzdělání, diferenciovaná pouze dispozicemi a ne sociálními či jinými bariérami.

⁹³ Viz. oddíl 2.3.1.4.

Doslov

Provádět výzkum obdobného rozsahu pro mne představovalo velmi zajímavé zhodnocení nabytých vědomostí v jejich praktickém užití. Způsob přípravy a zpracování tématu, který zasahuje do aktuálního dění, se zakládal na osobních kontaktech s různě sociálně situovanými jedinci, jejichž životní, zejména pak profesní dráhy, se zdají být předurčeny. Dílo Pierra Bourdieua navíc zachycuje jednu z nejvíce problematických skutečností, totiž dědičný přenos vyššího společenského statutu. Problematický proto, jelikož tyto posty představují formu zinstitutionalizované moci, jež zasahuje, ať už přímo, či nepřímo, do mikrosvěta každého jednotlivce ve společnosti. Je tedy více než žádoucí, aby tyto *opratě* spočívaly v rukách pouze vhodných a schopných. Dědičnost totiž nezakládá ani jedno. Postmoderní společnost bude ve svém budoucím vývoji stále více prohlubovat funkčnost především v systému organizace a řízení celku. Jedná se o přirozenou součást vyspělé (masové) kultury, kterou nelze od stávajícího společenského řádu odmyslet. Historické zkušenosti nás naučily, že ani dědičnost, ani přímé určení, nezaručuje celospolečenský konsensus, natož prosperitu. Domnívat se, že pouhé vzdělání, popř. pozice v třídní hierarchii je dostatečný příslib řádného a svědomitého výkonu, by znamenalo opakovat chyby minulosti. Dnešní moderní, dynamická a vysoce pluralitní společnost potřebuje nové, co nejvíce otevřené přístupy a odpovídající myšlení. Protože sama otevřenost společnosti napomáhá jejímu celkovému rozvoji.